

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 929:304.44(477+470):621.38

*Володимир Іванович ПОПИК,
в. о. директора
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

БІОГРАФІСТИКА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ І КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Проаналізовано можливості біографічних досліджень у формуванні сучасного розуміння багатовікових українсько-російських історичних і культурних зв'язків. Розкрито їх роль у подоланні історичних міфів і стереотипів, проаналізовано основні дослідницькі проблеми та запропоновано нові наукові підходи, необхідні для їх розв'язання. Доведено необхідність залучення до досліджень значних масивів біографічних матеріалів, їхньої систематизації й аналізу із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій.

Ключові слова: українсько-російські зв'язки, міжкультурні взаємодії, біографічні дослідження, полікультуралізм, біографічні інформаційні ресурси.

The opportunities of biographic researches in forming the contemporary understanding of centuries-old Ukrainian and Russian historical and cultural interconnections were analyzed. Their role in overcoming historical myths and stereotypes was revealed, the main research problems were analyzed and new scientific methods for their solution were suggested. The necessity of attracting to the research considerable files of biographic data, their systematization and analysis with the usage of computer technologies was proved.

Key words: Ukrainian and Russian interconnections, intercultural interaction, biographic researches, multiculturalism, biographic informational resources.

Проанализированы возможности биографических исследований в формировании современного понимания многовековых украинско-российских исторических и культурных связей. Раскрыта их роль в преодолении исторических мифов и стереотипов, проанализированы основные исследовательские проблемы и предложены новые научные подходы, необходимые для их решения. Обоснована необходимость вовлечения в исследования значительных массивов биографических

материалов, их систематизации и анализа с применением современных компьютерных технологий.

Ключевые слова: українсько-російські зв'язи, міжкультурні взаємодії, біографічні дослідження, полікультуралізм, біографічні інформаційні ресурси.

Вироблення сучасного об'єктивного та виваженого розуміння багатівікових українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків, яким у минулому й нині належить вагоме місце в долях двох слов'янських народів, є сьогодні однією з важливих проблем вітчизняної соціогуманітаристики. Їй присвячено багато ґрунтовних досліджень, статей, зокрема, І. М. Дзюби [10; 11], М. В. Поповича [52], В. Г. Сарбея [58; 59], М. Демковича-Добрянського [8], розділи узагальнюючих колективних праць [64–66]. Чимало нового у розробку проблеми внесли опубліковані на наш час чотири томи п'ятитомної “Історії української культури” [21]. З другої половини 90-х років ХХ ст. вона стала предметом обговорення представницьких наукових конференцій, спеціально присвячених взаємодіям української і російської культур [12–15; 68]. Свою версію бачення українсько-російських стосунків розбудовують і російські вчені [31; 32; 57].

На нашу думку, розв'язанню проблеми чимало може посприяти також більш активне застосування методів біографічних досліджень. При цьому повинно йтися не лише про збільшення кількості праць, присвячених видатним діячам науки, освіти, культури, мистецтва України та Росії, їх спілкуванню та творчій співпраці, або про розширення традиційного використання біографічних сюжетів у історичних, літературознавчих і культурологічних студіях. За цими напрямками як українськими, так і російськими дослідниками впродовж тривалого часу вже чимало зроблено.

Широке визнання здобули монографії історико-біографічного та літературно-біографічного характеру, а також біографічні нариси, створені науковцями України і Росії: “Д. С. Бортнянский” Б. В. Доброхотова (М. ; Л., 1950), “Константин Александрович Трутовский” А. Верещагіної (М., 1955), “О. Трутовський” Л. К. Міляєвої (К., 1955), “Чайковский и Украина” Г. О. Тюленєвої (К., 1955), “Осип Максимович Бодянский” Н. А. Кондрашова (М., 1956), “В. Г. Анастасевич” М. А. Бріксмана (М., 1958), “Просветитель XVIII века Я. П. Козельский” Ю. А. Когана (М., 1958), “Георгій Іванович Нарбут” П. О. Білецького (К., 1959), “Тулак-Артемівський” Л. С. Кауфмана (К., 1962; перевидання рос. мовою — М., 1973); “Україна в творчості І. Ю. Рєпіна” Ю. В. Велічко (К., 1963), “Варвара Павловна Андрианова-Перетц” Р. Горячевої (М., 1963), “Дмитрий

Григорьевич Левицкий” Н. М. Гершензон-Чегодаєвої (М., 1964), “Игорь Эммануилович Грабарь” О. І. Подобєдової (М., 1964), “Миколай Семенович Самокиш” В. Я. Ткаченка (М., 1964), “Артем Ведель і його музична спадщина” І. Соневицького (Нью-Йорк, 1966), “Олександр Загаров і український театр” В. Нікеєва (К., 1969), “И. П. Мартос” И. М. Гофмана (Л., 1970), “Артем Лук’янович Ведель (Ведельський)” В. С. Кука (К., 1971), “Некрасов і Україна” Д. В. Чалого (К., 1971), “Некрасов” В. В. Жданова (М., 1971), “Максим Березовський. Життя і творчість” В. Витвицького (Джерсі Сіті, 1974), “Николай Ге. Альбом” Н. Ю. Зографа (М., 1974), “Владимир Лукич Боровиковский и русская культура на рубеже XVIII–XIX веков” Т. В. Алексєєвої (М., 1975), “Василий Андреевич Тропинин” А. М. Алішинської (М., 1976), “Константин Паустовский” Л. А. Левицького (М., 1977), “Феофан Прокопович” В. М. Нічік (М., 1977), “Николай Ярошенко” В. І. Порудомінської (М., 1979), “Дмитро Бортнянский” В. Ф. Іванова (К., 1980), “Дмитрий Григорьевич Левицкий” Н. М. Молевої (М., 1980), “Илья Ефимович Репин” О. А. Лясковської (М., 1982), “Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні” Я. Д. Ісаєвича (Л., 1983), “Композитор М. С. Березовский. Жизнь и творчество” М. Г. Рицаревої (Л., 1983); “Тоголь” И. П. Золотуського (М., 1984), “Нарбут” П. Білецького (Л., 1985), “Петр Ильич Чайковский” Г. А. Прибегіної (М., 1986), “Н. А. Маркевич, 1804–1860 [Жизнь и деятельность укр. историка, этнографа, фольклориста и поэта]” О. М. Косачевської (Л., 1987), “Данило Михайлович Велланський” М. К. Бородій (К., 1992), “Феофан Прокопович” Б. Смирнова (М., 1994), “Злет і заземлення Григорія Полетики” Ю. Хорунжого (К., 1994), “В. И. Вернадский и Крым: Люди, места, события...” (К., 2004), “Володимир Вернадський і Академія” К. М. Ситника та В. В. Шмиговської (К., 2006) та ін.

Важливі аспекти українсько-російських міжкультурних взаємодій висвітлено з широким використанням біографічних матеріалів в узагальнюючих колективних працях [17], збірниках статей [54], документів і матеріалів [24; 33; 36], індивідуальних монографіях, зокрема, В. М. Даниленка [7], В. І. Кізченко [23], О. М. Дзюби [9], Н. А. Шип [76], В. Г. Сарбея [59]. Посправжньому новаторську спробу розкриття “українського питання” в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. – крізь призму численних біографічних матеріалів щодо діяльності багатьох представників української інтелігенції, було зроблено у тритомнику “Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) за редакцією В. Г. Сарбея [66].

Чимало вагомих проблемних праць з історії українсько-російських зв’язків опублікували вчені української діаспори, насамперед, П. Цимбаліс-

---

тий [70], Н. Король [26], І. Шевченко [79], Г. Грабович [6], Б. Корчмарик [27], М. Олійник [35]. Тривалий час плідно досліджує цю проблематику відомий російський книгознавець Є. Л. Немировський [34].

Проте і нині (особливо у працях російських дослідників) усе ще гостро відчувається недостатність використання засобів біографістики в дослідженнях українсько-російських історичних і культурних зв'язків переважно лише в плані описового “ілюстрування” проблеми позитивними прикладами з життя порівняно незначного кола осіб, лише для своєрідного “підтвердження” біографічними фактами усталених із радянських часів положень про “дружбу та співробітництво” двох споріднених слов'янських народів. Час вимагає вироблення зовсім нової дослідницької парадигми, яка б відповідала непростому та суперечливому характерові українсько-російських стосунків, сприяла б подоланню упереджень і негативних стереотипів, пошуку глибшого взаєморозуміння, шляхів подальшої плідної співпраці. Вирішення цих завдань висуває на порядок денний застосування принципово нових дослідницьких підходів і більш тонкого інструментарію, яким оперує сучасна біографістика, зокрема, широкого залучення етноісторичних, етносоціологічних, етнопсихологічних, культурологічних методів, генеалогічних і просопографічних досліджень.

До розуміння важливості вивчення українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків і взаємодій крізь призму якомога більш “масового” біографічного матеріалу, залучення до наукових студій сотень і тисяч нових імен, підводять і багаторічні дослідження науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ — В. С. Чишка [71–74], В. І. Попика [2; 38; 45], С. М. Ляшко [30], О. В. Бугаєвої [3], спрямовані на вироблення науково-методичних засад створення вітчизняного фундаментального біографічного зводу — Українського біографічного словника в його книжковій та електронній формах. У процесі досліджень переконливо доведено, що проблемам українсько-російських історичних і культурних зв'язків належить особливе, принципово важливе місце у реалізації такого великого дослідницького проекту. Адже, крім площини міжкультурної, міжнародної, а нині — і міждержавної, українсько-російські взаємозв'язки та взаємодії мають чимало важливих “внутрішньо-українських” аспектів. Вони пов'язані з багатовіковим поліетнічним і полікультурним характером українського соціуму, особливо у великих містах, на Сході та Півдні України, наявністю у ньому значного російського етнічного компоненту, традиційним поширенням міжетнічних шлюбів, нащадки яких об'єктивно є природними носіями споріднених мов і культур, міцними позиціями російської культури, співтворцями якої були численні представники українського на-

---

роду та вихідці з України, існуванням в Україні впродовж віків багатьох російськомовних за формальними ознаками установ освіти, науки та культури, які мали загальноімперське, а згодом — загальносоюзне значення, будучи, водночас, і важливими центрами української науки та освіти. Як наслідок, доволі поширеною в минулому й нині є не лише українсько-російська двомовність, а й фактична подвійна етнокультурна орієнтація й етнонаціональна самоідентифікація помітної частини населення України— явища складні, які помилково було б розглядати лише як “атавізм” попередніх епох [39–41]. Проблемами, які заслуговують спеціальної розробки на масовому біографічному матеріалі, є також причетність російського населення (поряд з іншими етнічними меншинами) у різні історичні періоди до українського національного розвитку та рівень його обізнаності й участі в українських справах, внесок у творення модерної України, її економіки, науки, культури, освіти, державності.

З іншого боку, важливим для української біографістики полем досліджень є доля українців і вихідців з України в Росії та історичний аналіз міжпоколінної динаміки їх етнічного самоусвідомлення, змін мовно-культурних орієнтацій, внеску українців у піднесення російської культури на нові рубежі (зокрема, того її вектору, що спрямований на засвоєння європейських цінностей, інтеграцію Росії до європейського світу), у розвиток міжкультурного спілкування, ознайомлення російської громадськості з “українським питанням”, пропаганду української культури, у справу солідарності демократичних кіл України та Росії.

Розробка названих проблем у процесі формування ідейних і методичних засад національного фундаментального біографічного зводу стала принципово необхідною для осмислення цілісності історії та культури України в її доволі розмаїтих поліетнічних і полікультурних виявах, досягнення інтеграції до національної спадщини України духовних надбань усіх етнічних, конфесійних, регіональних складових українського суспільства. Вона є важливою також для осягнення місця та ролі українства в розбудові державності, культури, науки й освіти Росії та інших країн слов’янського світу.

Дослідженнями науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ В. І. Попика [2; 37; 48; 50;], Н. П. Романової [55; 56], Ю. І. Зінченка [19], доведено, що без повноцінного відображення російських (як також і польських, єврейських, кримськотатарських та інших) сюжетів в українському національному біографічному зводі, він, як “колективний портрет народу”, виявився б украй збідненим і однобоким, далеким від об’єктивних реалій українського життя. Адже створення загальнонаціонального біографічного зводу є важливим елементом політичної консолідації та самостве-

---

рдження української нації як нації державницької в європейському розумінні, а, отже, — поліетнічної та полікультурної за своєю сутністю. Саме ці ідеї були покладені в основу напрацьованих Інститутом біографічних досліджень теоретичних і методичних документів [1; 53]. Від самого початку своєї роботи Інститут рішуче та послідовно відстоює необхідність усебічного, без будь-яких кон'юнктурних обмежень, відображення в майбутньому Українському біографічному словнику (УБС), інших довідково-біографічних виданнях, крізь біографії співвітчизників різних національностей усієї повноти етнічного розмаїття історії та культури України, що відповідає світовій практиці створення національних біографічних словників, а також самій сутності історичного та культурного розвитку в Україні [73, с. 10]. Ці теоретичні та методичні настанови мають принципове значення для сучасних історико-біографічних досліджень загалом.

Метою цієї статті є підведення певних підсумків і окреслення перспективних напрямів подальших розробок учених-біографістів, зокрема, науковців Інституту біографічних досліджень, спрямованих на більш повне та різнобічне розуміння людських, суб'єктивних вимірів українсько-російських історичних і культурних зв'язків і взаємодій. Це передбачає розв'язання цілого комплексу дослідницьких завдань.

Насамперед, необхідно визначити:

- що в напрацюваннях українських і російських дослідників минулих десятиліть витримало перевірку часом, а що — через певну спрощеність і заідеологізованість підходів — вимагає принципового перегляду;
- від яких елементів старого та нового міфотворення варто відмовитися;
- якою має бути сучасна дослідницька парадигма вивчення українсько-російських історичних зв'язків і міжкультурних взаємодій крізь призму біографістики.

Відповідно до цього — яким має бути співвідношення між поглибленими розробками персоналістичного характеру, вивченням певних груп, кіл, осередків, через які реалізувалися українсько-російські контакти та взаємодії в галузі освіти, науки та культури й, з іншого боку, — оперуванням більш масовим біографічним матеріалом, здатне вивести на широкі статистичні, соціологічні, культурологічні узагальнення.

У такому контексті важливим є більш чітке усвідомлення діапазону нових можливостей, що їх може принести суттєве розширення джерельної бази досліджень — залучення до них великих масивів біографічної інформації про досить велике коло осіб. У зв'язку з відзначеним спеціальною увагою вимагають як джерелознавчі проблеми сучасної біографістики, зокрема,

---

й пов'язані з формуванням новітніх, “плинних” за своїм характером, електронних біографічних інформаційних ресурсів, так і питання розробки та застосування ефективного дослідницького інструментарію.

Існує, зокрема, потреба у визначенні кола вагомих показників, які можуть використовуватися для наукового аналізу біографічних фактів, зокрема, пов'язаних з етнічним походженням, вихованням, оточенням, зв'язками особи, її діяльністю, громадянською позицією, етнокультурною, політичною самоідентифікацією, інших етнокультурних характеристик, характерних прикмет життєвого шляху.

Подальшої розробки вимагають також проблеми критеріїв відбору імен українських діячів — тих, хто перебував на Батьківщині й за кордоном, вихідців з України, а також імен діячів неукраїнського походження, які заслуговують на введення до науково-інформаційного обігу в українському контексті та включення до груп, що стають об'єктом наукового аналізу. У цьому плані особливий інтерес становить визначення кола діячів російської історії та культури, які, за різними параметрами, можуть вважатися причетними до України й українсько-російських взаємодій, є цікавими з погляду на завдання української біографістики.

Зрозуміло, кожна з перелічених вище груп проблем потребує окремої спеціальної поглибленої розробки. Нині автор ставить за мету лише окреслити їх загалом, визначити ключові напрями, за якими має здійснюватися подальший науковий пошук.

Дослідження попередніх десятиліть і завдання вивчення українсько-російських історичних зв'язків і міжкультурних взаємодій на сучасному етапі.

Проблематика українсько-російських зв'язків, зокрема, її вивчення в історико-біографічному розрізі, у минулому завжди перебувала “на вістрі” вкрай болючого для колишніх Російської імперії та Радянського Союзу національного питання. Тому висвітлення її жорстко регламентувалося як загальною ідеологічною атмосферою, що визначала дослідницьку парадигму соціальних і гуманітарних досліджень, так і відкритими та прихованими політичними настановами, а в багатьох випадках — і безпосередньою політичною цензурою.

У радянські часи науковці змушені були значною мірою підлаштовувати свої дослідницькі інтереси до меж дозволеного владними структурами. Водночас, у Росії ці обмеження були на порядок меншими, ніж в Україні, де велася жорстка ідеологічна боротьба проти “буржуазного націоналізму”, що призводило до примусового вилучення з наукового та суспільно-

---

політичного обігу переважної більшості імен діячів українського національного руху. За таких умов, найбільш відкритим і заохочуваним упродовж тривалого часу було висвітлення на біографічних матеріалах історії визвольного, революційного руху в Росії, співробітництва українців із російською демократичною інтелігенцією, творчих зв'язків між “прогресивними” письменниками, митцями, а також звернення до політично нейтральної тематики — історії природознавства і техніки в портретах їх визначних представників¹.

Значної шкоди історико-біографічним дослідженням як в Україні, так і в Росії завдавали ідеологічні настанови щодо обов'язкового висвітлення історичних і культурних зв'язків народів крізь призму “благотворного впливу великої російської культури”. Вони зумовлювали певну однобічність підходів. Окрім того, їх зворотним боком була не артикульована публічно установка на замовчування впливу українських духовних, освітніх, культурних, громадсько-політичних традицій на російське суспільство. На думку сучасних дослідників, помножуючись на незнання українського матеріалу, вона суттєво звузила пошук російських учених, збіднила результати їх праці [69, с. 240]. Поза тим, у цілій низці фундаментальних праць українських і російських істориків, літературознавців, культурологів як радянської доби, так і, особливо, впродовж останніх десятиліть, знайшли висвітлення епохальні міжкультурні явища, що відобразилися у долях багатьох українських і російських діячів, як-то: вплив культури українського бароко на російську культуру в другій половині XVII–XVIII ст.; роль Києво-Могилянської академії та її численних вихованців у розвитку російської державності, науки, освіти, культури, суспільно-політичного руху; рецепція українським і російським суспільством ідей Просвітництва та романтизму, національного відродження слов'янських народів; місце “всеслов'янства” та його східнослов'янських регіональних моделей — “ро-

---

¹ Низку подібних видань було започатковано ще у перші повоєнні роки в атмосфері наростання російського радянського патріотизму і боротьби з “низькопоклонством” перед Заходом. Зрозуміло, що імена вчених-українців використовувалися для демонстрації передових позицій російської науки та технологій: *Российский, Д. М.* Основоположник отечественной фитотерапии Нестор Максимович-Амбодик (К 200-летию со дня рождения) [Текст] / Д. М. Российский // Клиническая медицина. – 1945. – Т. 23, № 10/11; *Дроздова, З. А.* Нестор Максимович-Амбодик [Текст] : отец русского акушерства / З. А. Дроздова. – Л. : [б. и.], 1950; *Соболь, С. Л.* Мартын Тереховский (1740–1796) и его диссертация о природе наливочных анималькулей [Текст] / С. Л. Соболь // Микробиология. – 1948. – Т. 17, вып. 4; *Соболь, С. Л.* Основоположник отечественной гистологии А. М. Шумлянский [Текст] / С. Л. Соболь // Научное наследство / отв. ред. Х. С. Коштянц. – М. ; Л. : [б. и.], 1951. – Т. 2.

сизму” та слов’янофілства у долях українських і російських діячів. Йдеться насамперед про роботи: “Києво-Могилянська академія” З. І. Хижняк (К., 1970), “Григорій Сковорода: Біографія” Л. Є. Махновця (К., 1972), “Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII века” В. М. Ничик (К., 1978), біографічну повість “Григорій Сковорода” І. Ф. Драча, С. Б. Кримського та М. В. Поповича (К., 1984 ; завершено авторами у 1970 р.), працю “Києво-Могилянська академія в іменах” (К., 2001).

У межах здійснених досліджень українськими та російськими вченими створено чимало справді глибоких, ґрунтовних праць, присвячених зв’язкам О. С. Пушкіна², декабристів³, П. І. Чайковського⁴ з Україною, проблемам “Гоголь і Україна”⁵, “Рєпін і Україна”⁶, співробітництву Т. Г. Шевченка і кирило-мефодіївців та гуртка “Основи” на початку 60-х рр. XIX ст. із російською демократичною інтелігенцією⁷ українсько-російським літературним зв’язком⁸. Величезний матеріал з історії українсько-російського співробітництва містили видані у середині 70-х рр. XX ст. двотомний “Шевченківський словник” (К., 1976–1978) і опубліковані в роки незалежності України біографічні словники діячів освіти й науки, такі як: біобібліографічний словник вчених Харківського університету “Харьковский Государственный Университет. Ректоры (1805–1919), (1933–1995)” (Х., 1995), довідник “Хто є хто: Професори Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”” (К., 1998),

---

² Так, заслужене визнання здобули праця Ф. Я. Прийми “Шевченко и русская литература XIX века” (М.; Л., 1961), розвідка М. Т. Рильського “Два поети” (К., 1962), дослідження О. І. Білецького “Пушкін і Україна” (К., 1966) та Є. П. Кирилюка “Пушкін і українська література” (К., 1972), колективна праця “Російська література та російсько-українські літературні зв’язки” (К., 1966).

³ Варто відзначити працю Г. Я. Сергієнка “Декабристи та їх революційні традиції на Україні” (К., 1975), біографічний довідник “Декабристы” (М., 1988), а також монографію Л. Д. Наумець “Товариство об’єднаних словян” (Житомир, 1997).

⁴ Йдеться насамперед про дослідження Г. О. Тюленєвої “Чайковский и Украина” (К., 1955) та Г. А. Прибегіної “Петр Ильич Чайковский” (М., 1986).

⁵ Варто відзначити монографію Н. Є. Крутикової “Гоголь та українська література (30–80-ті рр. XIX ст.)” (К., 1957), праці І. П. Золотуського (Золотусский И. П.) “Н. В. Гоголь” (М., 1984) та “По следам Гоголя” (М., 1988), дослідження М. В. Поповича “Микола Гоголь” (К., 1985) та Ю. Я. Барабаша “Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков” (М., 1995).

⁶ Скажімо, праці В. Москвинова “Рєпин на Харьковщине” (Х., 1959) та “Рєпин и Украина” (К., 1962), Ю. В. Велічко “Україна в творчості І. Ю. Рєпіна” (К., 1963).

⁷ Серед найбільш значимих праць — дослідження П. А. Зайончковського “Кирилло-Мефодиевское общество (1846–1847)” (М., 1959) та монографія М. Д. Бернштейна “Журнал “Основа” й український літературний процес кінця 50-х–60-х років XIX ст.” (К., 1959).

⁸ Наприклад, монографія В. І. Мацапури “Украина в русской литературе первой половины XIX века” (Х. ; Полтава, 2001).

чотиритомний біографічний словник “Професори Одеського (Новоросійського) університету” (О., 2000), довідники “Профессора Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 1918–2000” (К., 2000) та “Національна академія наук України: персональний склад. 1918–2003” (К., 2003). Окремий, дуже значний масив складають публікації із проблем українсько-російських взаємодій у галузі художньої культури, окремих видів мистецтва, значною мірою побудований на принципах персоналістичних біографічних досліджень. Йдеться насамперед про працю “Передвижники и Украина: Страницы русско-украинских культурных связей” О. М. Коваленка (К., 1979) та монографії В. І. Тимофієнка “Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века” (К., 1984), “Одеса: Архитектурно-исторический почерк” (К., 1984) та “Формирование градостроительной культуры Юга Украины” (К., 1986).

Чимало ґрунтовних, насичених персонологічними даними досліджень було видано в радянські часи й із проблем історії революційного руху, скажімо, біобібліографічний словник “Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856–1865 годов” В. А. Дьякова (М., 1967) чи біографічний довідник “Декабристы” (М., 1988). Значний інтерес для біографічної науки становлять також матеріали досліджень останніх десятиліть із проблем взаємодії загальноросійського визвольного та українського національно-визвольного руху кінця ХХ – початку ХХ ст. [66]⁹.

Останнім часом в Україні почали з’являтися багаті на біографічний матеріал праці, спрямовані на осмислення внеску великих культурних центрів України, насамперед — Києва, Харкова, Одеси, що впродовж тривалого історичного періоду були своєрідним перехрестям спілкування української, польської, російської, єврейської, німецької культур, а також осередками багато у чому самостійної рецепції нових європейських ідей, у розвиток “общероссийских” суспільно-політичних, інтелектуальних, культурних процесів. Серед них — дослідження, присвячені київській філософській школі, українському та російському художньому авангарду початку ХХ ст. Проблеми міжкультурних взаємодій знаходять змістовне відображення в матеріалах сучасних українських універсальних і галузевих енциклопедичних і словникових видань¹⁰, нових ґрунтовних путівниках по архівних і рукописних фондах, видання яких широко розгорнулося нині в Україні¹¹.

---

⁹ Див. також: *Горякіна, В. С.* Голос російської інтелігенції за свободу мови, освіти й культури українського народу [Текст] / В. С. Горякіна // Нариси з історії укр. нац. руху : колективна монографія / відп. ред. В. Г. Сарбей. — К., 1994. — С. 133–145.

Водночас, дещо скоротилася та відійшла на другий план увага до вивчення й осмислення ролі та значення суспільних, культурних і художніх впливів, що йшли з Росії, насамперед — із Петербурга та Москви. У цьому зв'язку варто згадати низку новітніх досліджень, у яких вдумливо розробляється ця проблематика¹². Слід відзначити також важливі спроби висвітлення проблем українсько-російських зв'язків на території Росії в словниково-біографічному аспекті¹³.

Отже, не зважаючи на певну вимушену тенденційність багатьох публікацій, а також замовчування важливих імен, явищ і процесів, що мали місце в українському суспільно-політичному та культурному житті, напрацювання вчених попередніх і нинішнього покоління містять чимало цінного фактологічного матеріалу та є основою для подальшого розвитку досліджень.

Значний прорив у вивченні проблематики українсько-російських історичних і культурних зв'язків було здійснено українськими вченими впродовж двох останніх десятиліть, коли до їхніх праць почали масово повертатися забуті та замовчувані раніше імена, небачено розширився діапазон досліджуваної проблематики, з'явилися фундаментальні праці, покликані розбудувати сучасне концептуальне бачення українсько-російських відносин упродовж століть. Загалом, із середини 80-х рр. ХХ ст. українськими

---

¹⁰ Щодо цього див.: Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. – К., 1998–2004; Енциклопедія сучасної України [Текст]. – К., 2001–2008. – Т. 1–8 (А–Дя) ; Довідник з історії України (А–Я) [Текст] / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-е вид., доопр. і доповн. – К., 2002; Енциклопедія історії України [Текст]. – К., 2003–2008. – Т. 1–5 (А–Кю); Українська музична енциклопедія [Текст]. – К., 2006. – Т. 1 (А–Д) ; Матеріали до Українського біографічного словника [Текст]. Вип. 1 : Короткі біографічні довідки : А. – К., 2006; *Дивный, Н. В.* Страницы военного некрополя старой Одессы [Текст] / Н. В. Дивный. – О., 1996; *Побірченко, Н. С.* Короткий біографічний словник членів Київської старої громади (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / Н. С. Побірченко. – К., 1999; *Тимофієнко, В. І.* Зодчі України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.: біогр. довідник [Текст] / В. І. Тимофієнко. – К., 1999; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України [Текст] / упоряд. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. – К. ; Запоріжжя, 2001.

¹¹ Див. зокрема: Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. – К., 1994; Видатні вчені Національної академії наук України : особові арх. та рукоп. фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній б-ці України ім. В. І. Вернадського (1918–1988) : путівник. – К., 1998; Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник. – К., 2002; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України : путівник. – К., 2003–2005. – Вип. 1–2.

¹² Див. зокрема: *Черкасова, К. Т.* О. Паліцин і художня культура Слобожанщини кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. [Текст] / К. Т. Черкасова // *Укр. біографістика : зб. наук. пр.* – К. : НБУВ, 2005. – Вип. 3. – С. 248–260.

¹³ Див. зокрема: *Лебединская, Т. Н.* Санкт-Петербург и Украина. ХVІІІ–ХХ вв. : историко-биографический словарь [Текст] / Т. Н. Лебединская ; под ред. В. И. Подобеда и С. И. Полутиной. – СПб., 2002. – 284 с.; Український некрополь Санкт-Петербурга [Текст] / Т. М. Лебединська, П. М. Тарасенко. – К., 2007. – 136 с.

вченими-гуманітаріями чимало зроблено для створення цілісної об'єктивної картини українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків і взаємодій. Зазначимо, однак, що й нині подібні праці є доступними лише вузькому колу спеціалістів і не можуть формувати громадську думку з проблем українсько-російських історичних та культурних зв'язків. Російським дослідникам вони здебільшого невідомі. Натомість, не можна не згадати, що і російському, й українському читачеві наполегливо пропонуються випущені у Росії популярні біографічні видання, що зображують сановників і полководців, військовиків, зокрема, учасників “білого руху” у винятково загальноімперському “інтер'єрі”, без зайвих згадок про українські терени, у яких вони перебували та їх українське походження¹⁴.

Загалом, щодо біографічної довідкової та науково-популярної літератури, призначеної для більш широкого загалу, з попередніх десятиліть нагромадилося чимало болючих проблем, даються навзаки застарілі міфи та стереотипи.

Головна проблема полягає в наступному. Росія має давні, розвинені традиції енциклопедичної та довідкової біографічної літератури (словники, довідники, альманахи). Вивчення досвіду російської словникової та енциклопедичної біографістики, її значення для України становить нині окремий напрям дослідницької роботи, у якому чимало напрацьовано Т. В. Добко [16], В. І. Попиком [40; 44; 48], Г. М. Юхимцем [78], О. І. Журбою [18].

Значна частина російської довідково-біографічної спадщини (видання XVIII – середини XIX ст.) вже відійшла в історію. Скажімо: “Краткий российский летописец” (СПб., 1760) М. В. Ломоносова, “Словарь исторический : в 14 ч.” (М., 1790–1798), “Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви : в 2 т.” (СПб., 1827) митрополита Євгенія (Болховитинова), його ж “Словарь русских светских писателей, соотечественников и иностранцев, писавших о России : в 2 т.” (М., 1845), “Словарь достопамятных людей земли русской, содержащий в себе жизнь и деяния знаменитых полководцев, министров, людей государственных, великих иерерхов православной церкви, отличных мастеров и людей, известных по участию в событиях отечественной истории” (М., 1836) Д. М. Бантиша-Каменського (із трьома додатковими частинами, видрукованими у Петербурзі у 1848 р.) тощо [40, с. 32–33].

---

¹⁴ Скажімо, “Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России : материалы к истории Белого движения” Н. Н. Рутича (М., 1997) або “Белое движение : 900 биограф. крупнейших представителей рус. военного зарубежья” Р. Г. Шмагліта (М., 2006).

Фундаментальні енциклопедії та біографічні словники, опубліковані з кінця ХІХ ст. до наших днів, навпаки, активно використовуються в науково-довідковому вжитку, навіть перевидаються репринтним способом або в дещо зміненому вигляді. Йдеться, зокрема про: шеститомний (незавершений) “Критико-биографический словарь русских писателей и ученых” (1886–1904) за редакцією С. О. Венгерова (СПб., 1886–1904), 86-ти томний “Энциклопедический словарь” (СПб., 1890–1907) за редакцією Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона, “Русский биографический словарь” (СПб., 1896–1918) за редакцією О. О. Половцова, 58-ми томний “Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат” (М., 1910–48), перші два випуски (А–П) “Словаря русских писателей XVIII в.” (Л. ; СПб., 1988–1999) за редакцією О. М. Панченка, п’ять томів шеститомного біографічного словника “Русские писатели. 1800–1917” (М., 1989–2007), 30-ти томну “Большую советскую энциклопедию” (М., 1969–78), перевидання біографічних матеріалів на основі тематичних виборок статей: “Деятели СССР и революционного движения России: Энциклопедический словарь Гранат”. – М., 1989; “Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон : биографии” : в 12-ти тт. – М., 1991–1997. – Т. 1–6. Науково-методичний рівень російських довідкових біографічних видань на загал є доволі високим. Вони становлять значний інтерес і для українського читача, оскільки не менше чверті, а подекуди й до третини їх обсягу займають персоналії українських або тісно пов’язаних із Україною діячів. Та виявити українські імена здебільшого під силу лише фахівцеві, добре обізнаному з українською історією та культурою. Справа в тому, що в російських виданнях, як дореволюційної, так і радянської доби про українське походження більшості відомих діячів “общероссийского”, а в радянські часи — “загальносоюзного” масштабу (як прийнято було класифікувати) взагалі або замовчувалося, або ж побіжно згадувалося, але як про щось несуттєве для їх життєвого шляху та діяльності. Наприклад, могло говоритися про народження особи у певному місті (Київ, Одеса, Харків), або губернії, області (Чернігівській, Полтавській), але без згадки про її етнічну приналежність.

На матеріалах величезної кількості російських видань ХІХ–ХХ ст. можна пересвідчитися, що в них, як правило, не згадується ні безпосереднє українське походження особи у першому поколінні від батьків-українців, за винятком хіба що М. В. Гоголя (це стосується, скажімо, письменників: Є. П. Гребінки, О. К. Толстого, Г. П. Данилевського, О. С. Афанасьєва-Чужбинського, В. О. Гіляровського, В. В. Крестовського, Д. Л. Мордовця, Володимира Івановича Немировича-Данченка, А. П. Чехова, В. Г. Короленка,

---

М. І. Зощенка, А. С. Макаренка, В. Г. Яна (Янчевецького), К. Г. Паустовського; поетів: Федора Туманського, Миколу Гнідича (Гнедича), Анни Ахматової, Володимира Маяковського, Арсенія Тарковського; поета і художника Максиміліана Волошина; живописців: В. Л. Боровиковського, Д. Г. Левицького, А. П. Лосенка, О. Г. Венеціанова, І. М. Крамського, К. С. Малевича, Д. Д. Бурлюка, І. Е. Грабаря, М. К. Башкирцевої, П. П. Кончаловського, К. Ф. Богаєвського, М. Б. Грекова (Мартищенко), Г. С. Верейського, І. П. Похітонова; художника-графіка Г. І. Нарбута; скульпторів: І. П. Мартоса, П. П. Забілу (Забелло); композиторів: М. С. Березовського, Д. С. Бортнянського; співаків Н. І. Забіли-Врубель (Забели), К. С. Держинської, О. М. Вертинського (із роду Гоголів-Яновських), І. С. Козловського, К. І. Шульженко; танцівника і хореографа С. М. Лифаря; актора і театрального діяча М. С. Щепкіна; режисера і театрального діяча В. І. Немировича-Данченка; кінорежисерів О. П. Довженка, Г. В. Александрова (Мормоненка), С. Ф. Бондарчука, А. А. Тарковського; етнографа і антрополога М. М. Миклуху-Маклая (Миклуху¹⁵); філософа і просвітителя Я. П. Козельського; філософів: В. В. Лесевича, П. Д. Юркевича, Д. І. Чижевського; вчених-гуманітаріїв: Г. А. Полетику, І. С. Орлая, П. Д. Лодія, Ю. І. Венеліна (Гуцу), М. І. Костомарова, О. С. Лаппо-Данилевського, І. В. Лучицького, М. М. Ковалевського, Д. М. Овсяннико-Куликовського, Б. О. Кістяківського, О. Л. Нарочницького; бібліографа В. Г. Анастасевича; економіста і державного діяча М. І. Туган-Барановського; культурно-освітнього діяча В. Г. Кукольника; діячів народної освіти: К. Д. Ушинського, Х. Д. Алчевської; математиків: М. І. Лобачевського, М. В. Остроградського, С. В. Ковалевської; вченого у галузі механіки С. П. Тимошенка; природознавців: М. Д. Пильчикова, В. В. Різниченка, О. Л. Чижевського; геніального ученого і громадсько-політичного діяча, засновника Української академії наук В. І. Вернадського; ученого та одного із теоретиків анархізму П. О. Кропоткіна; видатного військово-морського діяча П. Я. Гамалію (Гамалію); мореплавця Ю. Ф. Лисянського; авіаконструкторів: О. Ф. Можайського, І. І. Сікорського; піонерів освоєння космічного простору: М. І. Кибальчича, К. Е. Ціолковського, Ю. Г. Кондратюка (О. І. Шагря), С. П. Корольова, В. П. Глушка; церковних ієрархів й письменників: Єпифанія Славинецького, Стефана Яворського, Дмитра Туптала, Феофана Прокоповича; лікаря і організатора медичної справи Н. М. Амбодика-Максимовича; мікробіолога і епідеміолога Н. Ф. Гамалію (Гамалію); хірургів: Д. М. Велланського (Кавунника),

---

¹⁵ У російській традиції — Миклухо-Маклай.

М. В. Скліфосовського, М. Н. Бурденка; державного, політичного і громадського діяча М. В. Родзянка; воєначальників: М. І. Драгомирова, Р. І. Кондратенка, С. К. Тимошенка, І. Д. Черняхівського, К. С. Москаленка, А. А. Гречка; розробника воєнної техніки О. О. Засядька; “русского богатыря” І. М. Поддубного (Піддубного); правозахисника генерала П. Г. Григоренка); ні українське походження, яке прийнято вважати віддаленим у кількох поколіннях — від дідів-прадідів (письменників Л. М. Толстого, Ф. М. Достоєвського (із греко-католицьких священиків Достоївських), Д. С. Мережковського (зі старшинського роду Мережків), поета Велеміра Хлебнікова, композиторів М. І. Глінки, П. І. Чайковського (зі старовинного козацького роду Чаєк); ученого-природознавця та мандрівника М. М. Пржевальського; діячки революційного руху С. Л. Перовської (з гетьманського роду Розумовських); флотоводця П. С. Нахімова (зі старшинського роду Нахимовичів), полководця А. І. Денікіна (з українців Дейнек). Традиційно суто “російським” живописцем вважається в російській літературі І. Ю. Рєпін, хоча це не відповідає ні складності та суперечливості особистого етнокультурного вибору митця, ні величезному місцю української тематики в його творчості. Однозначно “російськими діячами” (у ХХ ст. вживався ще евфемізм — “радянський”) вважалися також тісно пов’язані з Україною своїм походженням, життям і творчістю, професійною діяльністю представники етнічних меншин або родів іноземного походження (палкий патріот України В. В. Капніст; письменники І. Е. Бабель, М. О. Алданов, В. С. Гроссман; поети Е. Г. Багрицький та М. Л. Матусовський; художники І. К. Айвазовський, Г. І. Семирадський, М. М. Ге, А. І. Куїнджи, Вільгельм Котарбінський [4], І. І. Бродський, Н. І. Альтман; скульптор Л. Ю. Кербель; композитори І. О. Дунаєвський, М. Р. Глієр, скрипаль і диригент Д. Ф. Ойстрах; диригент Н. Г. Рахлін; піаніст Е. Г. Гілельс; режисер О. Я. Таїров; кінорежисери М. С. Донської, Р. Л. Кармен; актриса Е. А. Бистрицька; співаки й естрадні актори Л. О. Утьосов (Вайсбейн) і М. Н. Бернес (Нейман); етнограф і лексикограф В. І. Даль, філософ Л. І. Шестов, учені-соціогуманітарії М. Т. Каченовський, С. О. Венгеров, Д. В. Айналов, Є. В. Тарле, І. І. Мінц, М. В. Нечкіна, С. Г. Струмилін (Струмилло-Петрашкевич); видатні економісти та державні діячі М. Х. Бунге, С. Ю. Вітте, учені І. І. Мечніков, І. І. Шмальгаузен, А. Ф. Йоффе; педагог і освітній діяч М. О. Корф; авіаконструктор Ф. Ф. Андерс, спортсмен-авіатор С. І. Уточкін).

У більшості російських видань недостатньо розкривається також зв’язок з Україною та внесок у розвиток її освіти, культури та науки таких відом-

мих діячів-росіян, як-то: письменники В. М. Гаршин, О. І. Купрін, В. П. Некрасов; актор О. І. Борисов, живописці І. І. Соколов, В. М. Васнецов, Г. Г. Мясоедов та його син І. Г. Мясоедов; вчені-гуманітарії І. І. Срезневський, О. Я. Єфименко, П. В. Копнін; філософ і публіцист М. О. Бердяєв; хірург і видатний організатор освіти в Україні М. І. Пирогов; вчений-природознавець В. В. Докучаєв; флотоводець С. Й. Макаров; авіаконструктор О. К. Антонов; теоретик і практик кооперативної справи М. П. Баллін; засновниця теософського вчення О. П. Блаватська.

Що ж до біографічної літератури, розрахованої на масового та менше підготовленого читача, то вона відчутно позначена ще й ідеологічною міфотворчістю. Упродовж тривалого часу дослідницька та видавнича практика незрідка спрямовувалися на створення спрощеного, загального демонстративно-позитивного образу українців, як самозречених від власних національних інтересів, вірних самодержавній владі поборників і захисників державницьких ідеалів Російської імперії, а в ХХ ст. — патріотів-інтернаціоналістів Радянського Союзу. Важливо, що під таким кутом зору змальовувалися не лише постаті відомих політичних і державних діячів (скажімо, царедворець О. А. Безбородько, голова III й IV Державних дум Росії М. В. Родзянко), а й героїв численних воєн, учених, діячів освіти та культури, які були в реаліях свого життя зовсім не чужі українським справам: “Герои Октября” (Л., 1967), “Гвардия Октября. Петроград” (М., 1987), “Полководцы гражданской войны” (М., 1960), “Герои гражданской войны” (М., 1963), “Полководцы и военачальники Великой Отечественной” (М., 1971), “Дважды Герои Советского Союза”, (М., 1973), “Люди бессмертного подвига” (М., 1975), “Герои огненных лет” (М., 1975–1985), “Подвиги Героев Советского Союза” (М., 1981), “Герои Советского Союза : краткий биографический словарь” (М., 1987–1988) та ін. Зазначений недолік притаманний також і українським виданням, але вони, принаймні, як правило, не приховували національної приналежності своїх персонажів.

На жаль, чимало новітніх видань свідчать, що зазначені вище негативні тенденції ще більше посилюються в сучасній російській і російськомовній (так званого “малоросійського” спрямування) довідковій і науково-популярній біографічній літературі. Для прикладу, у передмові до “Словаря русских художников”, упорядкованого Е. Г. Коноваловим (М., 2008), читаємо: “В Европе высоко котируется авангард. Но разве Кандинский, Малевич, Шагал, Бурлюк, Ларионов, Гончарова, Филонов, Габо (Певзнер), Архипенко, Эль Лисицкий, Родченко — эти знаковые фигуры мирового авангарда — явились не из России? Русское изобразительное искусство —

величайшее достояние мировой культуры” [25, с. 8]. Там само Т. Г. Шевченка (єдиного серед українців) зараховано до числа митців, яким належить також внесок “в искусство своего этноса”. Щоправда, у самому словникові він визначений уже як “український художник” поряд з О. О. Шовкуненком. Проте, до числа “русских художников” беззастережно зараховано Я. П. де Бальмена, М. К. Башкирцеву, К. Ф. Богаєвського, Л. І. Боровиковського (Боровика) і його сина В. Л. Боровиковського, С. І. Васильковського, Козьму Галичанина, М. М. Ге, П. П. Гнедича, І. Е. Грабаря, І. П. Зарудного, О. Д. Ківшенка, Н. І. Кравченка, П. О. Левченка, Л. В. Позена, М. С. Самокиша, Г. П. Світлицького, М. О. Ярошенка, І. Г. Мясоєдова, провідників українського та російського авангарду О. П. Архипенка, К. С. Малевича В. В. Кандінського, В. Є. Татліна, О. О. Екстер, В. Д. Єрмилова та багатьох інших митців, чії імена принципово важливі як для української культури, так і для розуміння самої сутності українсько-російських міжкультурних взаємодій. „Русско-украинскими” митцями в словнику Е. Г. Коновалова названо Г. І. Нарбута, В. Д. Орловського, Н. К. Пимоненка та С. І. Світославського. А про Д. Г. Левицького обережно зазначено — “родом із України”. Зважаючи на те, що в стислих біографічних статтях згаданого словника місце народження митця зазвичай не вказується, вельми показовими є винятки: щодо уродженця Києва О. П. Архипенка зазначено: “родился в России” [25, с. 32], а стосовно К. С. Малевича — “родился под Киевом в семье выходцев из Польши” [25, с. 328], що ставить під сумнів їхнє українство.

Інший приклад. У підготовленому А. Ф. Ткаченком (м. Луганськ) досить докладному науково-популярному довіднику “Российские деятели украинского происхождения: История отношений Украины и России в лицах за 337 лет (1654–1991)” (Видання 1998 та 2005 рр.)” [62; 63], до їх кола зараховано представників козацько-старшинських родів Апостолів, Милорадовичів; гетьманів І. М. Брюховецького, І. С. Самойловича; генерального писаря В. Л. Кочубея; козацьких провідників С. П. Палія, Мартина Пушкаря, С. І. Самуся; численних військовослужбовців Збройних сил СРСР, радянських і партійних керівників, навіть коли їхній життєвий шлях був невід’ємно пов’язаний із Україною (скажімо, Є. Б. Бош, А. Ф. Ватченко, П. П. Вершигора, М. С. Гречуха, І. С. Грушецький, С. І. Гуренко, В. П. Затонський, В. А. Івашко, В. М. Кавун, І. П. Казанець Н. Т. Кальченко, Є. В. Качаловський, Д. С. Коротченко, Ю. М. Коцюбинський, О. П. Любченко, Д. З. Мануїльський, І. О. Мозговий, Я. П. Погребняк, С. В. Руднєв, М. О. Скрипник, О. А. Титаренко, О. Я. Шумський,

---

В. В. Щербицький); поета і драматурга І. П. Котляревського; письменника Я. О. Галана; драматурга О. Є. Корнійчука; навіть нашого сучасника, патріарха Філарета, що, з огляду на реалії української історії та культури, не може не викликати подив. Водночас, національність діячів здебільшого зазначена, що є певним позитивом для цього суперечливого за концептуальними засадами видання.

Подібних прикладів із новітньої російської та виданої в Україні російськомовної літератури можна навести чимало. Відчутної шкоди завдає також нагнітання в багатьох сучасних російських виданнях негативних оцінок на адресу діячів українського національного руху (М. С. Грушевський, С. В. Петлюра та ін.), які підтримували тісні стосунки з визначними представниками російської науки та культури¹⁶.

У попередніх публікаціях авторів цих рядків уже неодноразово доводилося наголошувати, що кожна нація має право на своє оригінальне осмислення власного минулого, зокрема, і крізь призму біографій співвітчизників [51, с. 11–18]. Воно мусить відповідати глибинним особливостям національного менталітету, самоусвідомлення народу, його історії, культури, а також національним інтересам і тим ідейним, суспільно-політичним і науковим та культурно-освітнім завданням, які має вирішувати підготовка та видання біографічних праць. Давні традиції російської історичної біографістики ґрунтуються насамперед на засадах державницької, імперської свідомості й уявленнях про органічну єдність східного слов'янства. Тому не варто прямолінійно твердити про навмисне та безпідставне “привласнення” росіянами на користь своєї національної спадщини імен видатних діячів інших народів колишньої Російської імперії, стосовно чого траплялися досить прямолінійні нарікання в українській публіцистиці [40, с. 21]¹⁷. В основу російської біографістики покладено державно-територіальний принцип визначення приналежності особи та ідею всесвітнього значення російської культури й другорядності, “підпорядкованості” їй культур народів “національних околиць”. Звідси — інтерпретація з позицій російських національних інтересів причетності представників інших народів до ареалу російського (імперського) державного, суспільно-політичного, господарського, культурного, мистецького, релігійного життя. Органічності таких поглядів саме “з середини” системи російської ментальності та національної

---

¹⁶ Це, зокрема, притаманно виданню: Политические деятели России, 1917: биограф. словарь [Текст] – М., 2001.

¹⁷ Див. також: Ситник, А. А чи не “Чайківський” наш Петро Іллевич? [Текст] / А. Ситник // Старожитності. – 1993. – № 15–16. – С. 26–27.

свідомості ніяк не можна заперечувати, хоча вони бувають нерідко пов'язані з таким широким трактуванням поняття “російського національного”, яке з позиції інших народів і культур не виглядає виправданим [40, с. 20–21]. Інша справа — архаїчність і ілюзорність подібних підходів, їх ізоляціоністська спрямованість, невідповідність ні реаліям сучасного світу, ні завданням добросусідського порозуміння з іншими народами, ні усталеному в Європі ще з початку ХІХ ст. осмисленню етнокультурних процесів як “єдності в розмаїтті”. Вони нічого не можуть дати для досягнення справжнього перебігу складних процесів творення російської національної культури у взаємодії з культурами інших народів.

Фактичне вилучення російською наукою з розгляду в контексті українсько-російських історичних зв'язків і міжкультурних взаємодій діяльності значної кількості провідних представників українства (оскільки вони традиційно вважаються російськими діячами), є чи не головною перепорою на шляху подальшого розвитку досліджень, яка не дає змоги вивести їх за межі традиційного, доволі обмеженого дискурсу.

Із цього погляду, у майбутньому на першочергову увагу дослідників-біографістів, зокрема, і в плані ґрунтовної монографічної розробки, заслуговує широке коло осіб, які, по-суті, були головними рушіями процесів українсько-російської міжкультурної співпраці, спадщина яких по праву належить обом народам. До цього кола, крім загальноновизнаних провідників українсько-російського культурного співробітництва — М. В. Гоголя, Т. Г. Шевченка, М. І. Костомарова, М. О. Некрасова, І. Ю. Репіна, П. І. Чайковського, О. О. Шахматова, В. І. Вернадського, — належать також: відомі діячі культури й освіти: Феофан Прокопович, Єпифаній Славинецький, Стефан Яворський, Г. А. Полетика, І. С. Орлай, В. Н. Каразін, Х. Д. Алчевська (Журавльова); письменники: О. С. Афанасьєв-Чужбинський, В. О. Гіляровський, Є. П. Гребінка, Г. П. Данилевський, О. Й. Дейч, В. Г. Короленко, Г. О. Мачтет, Д. Л. Мордовець, К. Г. Паустовський; поет і фольклорист О. Л. Боровиковський; поет і перекладач М. І. Гнідич (Гнедич); поет Ф. В. Туманський; письменник і поет О. К. Толстой; поет Е. Г. Багрицький (Дзюбін); поет і перекладач М. Л. Матусовський; кінорежисери й актори: С. Ф. Бондарчук, О. Л. Загаров, М. Г. Савіна; діячі музичної культури: Г. О. Алчевський та І. О. Алчевський, П. М. Бігдаш-Бігдашев, Ф. М. Блуменфельд, С. Є. Борткевич, Д. С. Бортнянський, А. Л. Ведель, М. І. Глінка, С. С. Гулак-Артемівський, І. О. Дунаєвський, Н. С. Єрмоленко-Южина, Н. І. Забіла-Врубель, І. С. Козловський, О. О. Петров, З. С. Рибчинська; художники: В. Л. Боровиковський, Д. Д. Бурлюк, О. Г. Венеціанов, М. М. Ге, Є. А. Кібрик, А. І. Куїнджи, Д. Г. Левицький,

---

А. П. Лосенко, К. С. Малевич, А. М. Мокрицький, Г. І. Нарбут, М. С. Самокиш, М. О. Ярошенко; художники та мистецтвознавці І. Е. Грабар, Г. К. Лукомський; скульптори: П. П. Забіла (Забелло), І. П. Мартос; архітектор і художник І. П. Зарудний; учений-енциклопедист Н. М. Амбодик-Максимович; природознавець, історик і фольклорист М. О. Максимович; учений-фізіолог, філософ і педагог Д. М. Велланський (Кавунник); славіст, етнограф і філолог Ю. І. Венелін (Гуца); мистецтвознавець В. І. Григорович; філолог-славіст, історик і літератор О. М. Бодянський; російський і український лексикограф, етнограф і письменник В. І. Даль; літературознавці: В. П. Адріанова-Перетц, І. Я. Айзеншток, М. П. Алексєєв, К. І. Арабажин, М. К. Гудзій, Д. М. Овсянико-Куликовський, М. І. Стороженко; етнограф і лінгвіст В. Г. Богораз; історик і археолог М. Н. Бантиш-Каменський; історик і літературний критик М. Т. Каченовський; антрополог, етнограф і археолог Ф. К. Вовк (Волков); історики та бібліографи: В. Г. Анастасевич, С. О. Венгеров; філософ М. О. Бердяєв; психолог, історик філософії, організатор освіти П. П. Блонський, а також їхнє найближче оточення, коло друзів, учні та послідовники, однодумці. Водночас, історико-соціологічний і соціокультурний інтерес викликає також і ширший загал українських інтелігентів — переселенців на російських землях — урядовців різного рангу, відомих і менш знаних трудівників освіти та культури, лікарів, інженерів, військовиків, священнослужителів. Певні спроби окреслити це коло здійснювалися українськими дослідниками ще з ХІХ ст.¹⁸

Рівною мірою важливим завданням є дослідження життя та праці російських діячів в Україні. І для російських, і для українських біографістів помилковим і непродуктивним є й надалі розглядати їх ізольовано, окремою, не включеною в буття України групою, залишаючи тим самим поза межами складного та суперечливого контексту міжетнічних і міжкультурних процесів на українських теренах. Нині ще не напрацьовані відповіді на всі складні теоретичні та методичні проблеми інтерпретації історичного місця та ролі російських діячів у суспільно-політичному та культурному розвитку України, висвітлення їх біографій в українських виданнях, на які автор цих рядків вказував ще десять років тому [40, с. 24–25]. Але саме енергійна розробка конкретних матеріалів є єдиним шляхом, що дасть змогу вийти на новий рівень їх розуміння.

---

¹⁸ Див. зокрема: *Гл. А. Список докторов из малороссов, практиковавших в России в XVIII столетии* [Текст] / А. Гл. // Киев. старина. — 1896. — № 3; *Петров, Н. И. Значение Киевской академии в развитии духовных школ в России с учреждением Св. Синода в 1721 и до половины XVIII века* [Текст] / Н. И. Петров. — К., 1904.

З українською землею пов'язана блискуча плеяда діячів літератури, мистецтва, культури, науки, освіти — етнічних росіян, перелік яких, безперечно відкриває О. С. Пушкін, заслуга якого перед Україною полягає, за влучним визначенням М. П. Драгоманова, у тому, що він у своїй “Полтаве” першим поєднав волелюбні устремління українського народу з ідеями нового європейського лібералізму¹⁹. В цій галереї почесні місця посідають: поети К. Ф. Рилєєв і Б. О. Чичибабін (Полушин); письменники О. С. Грін та І. О. Бунін; художник М. О. Врубель; архітектори П. Ф. Альошин і О. М. Бекетов; літературознавець М. М. Бахтін; філософ М. О. Бердяєв; хірург та організатор освіти М. І. Пирогов; офтальмолог В. П. Філатов, президент Академії наук СРСР О. П. Александров; видатні вчені України М. М. Бекетов, М. М. Амосов, О. К. Антонов, В. М. Глушков, П. В. Копнін, С. О. Лебедев, О. В. Палладін, В. І. Трефілов. Їхні імена занесені на скрижалі української історії незалежно від того, наскільки вони володіли українською мовою чи були обізнаними в українських справах. Так само, як і імена О. М. Горького та М. О. Булгакова, не зважаючи на те, що їм було притаманне на загальне негативне ставлення до української мови та самої ідеї існування українців як окремого народу.

Яскравою постаттю на самому “перетині” українських і російських родоводів і культур був відомий адміністративний діяч князь М. Г. Рєпнін, якому належав помітний внесок у вивчення української старовини, становлення археографічної роботи в Україні [18, с. 41, 47].

Водночас, історія розпорядилася так, що з Україною пов'язані чимало імен видатних із погляду російської, а згодом і радянської історії громадсько-політичних і державних діячів, урядовців, військових, без згадки про яких українська історія була б неповною, хоча загальний баланс результатів їхньої діяльності в Україні є відчутно негативним. Серед них найбільше знані: О. Д. Меншиков, постать якого традиційно “демонізується” в українській суспільно-політичній думці; герой 1812 р., а згодом — один із найконсервативніших миколаївських сатрапів генерал-губернатор Д. Г. Бібіков, котрий водночас заснував славетну Київську археографічну комісію („Тимчасову комісію для розгляду давніх актів”) [18, с. 41–45; 75, с. 243–244]; ліберальний російський міністр і літератор П. О. Валуєв, ім'я якого навіки вписане до української історії в гостро негативному плані у зв'язку з т. зв. Валуйським циркуляром, спрямованим на примусове витіснення

---

¹⁹ Б. Грінченко – М. Драгоманов : діалоги про українську національну справу [Текст] / упоряд. А. Жуковський ; ред. П. Сохань ; НАН України. Ін-т української археографії. – К., 1994. – 286 с. – (Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні 19 – поч. 20 ст. ; вип.1).

української мови. Подібних прикладів чимало й вони, безперечно, є свідченням існування певної проблеми для української словниково-біографічної практики та історичної науки загалом. Розв'язання її полягає в підготовці та публікації ґрунтовних історичних і історико-біографічних досліджень, у яких крізь призму об'єктивних реалій тих чи інших епох всебічно висвітлюється діяльність представників російської та радянської адміністрації. На нашу думку зразком таких підходів є праця Данієля Бовуа “Битва за землю в Україні” (К., 2001) та В. С. Шандри “Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст.” (К., 2005).

Не слід забувати також, що до розвитку українсько-російських міжкультурних взаємодій причетні також етнічні меншини України, насамперед представники єврейської, польської, німецької громад, які теж відігравали в них певну активну роль — як на рівні широких верств населення, так і елітарних груп, відомих діячів. Достатньо згадати, що з єврейського середовища, особливо в містах Півдня України, вийшло чимало представників російської музичної та театральної культури, літераторів. Водночас, російськомовний загал освіченого єврейського населення (лікарі, інженери, правники, фінансисти, торгівці, технічний персонал і кваліфіковані робітники) значною мірою складав соціокультурну основу поширення російської мови та культури в українських містах. Не можна обійти увагою також роль дуже чисельної в ХІХ – на початку ХХ ст. дрібної польської шляхти у формуванні кадрів української інтелігенції (трудівники освіти та культури, урядовці, інженери), зміцненні україномовного міського середовища. Такий комплексний погляд на проблему здатен змінити уявлення про сам її характер, поле досліджень, процеси та явища, що заслуговують на вивчення.

Значно більш конструктивним для історичної біографістики як у Росії, так і в Україні є визнання найтіснішого переплетіння суспільних і культурних процесів, багатоманітності взаємозв'язків і взаємовпливів української та російської культур упродовж багатьох століть, які сформували особливу атмосферу безперервного міжкультурного діалогу, що збагачував обидва слов'янські народи.

Тому на часі як для російської, так і для української біографістики є вироблення принципово нових дослідницьких підходів. Вони мусять бути засновані на визнанні того, що міжкультурні взаємодії реалізуються не лише й не стільки шляхом творчого спілкування окремих обраних особистостей, як це до нашого часу традиційно трактується, скільки крізь життєвий шлях, діяльність, культурні орієнтації, зміни у свідомості величезного загалу людей різних станів і соціальних груп, крізь широкий простір різноманітних міжкультурних взаємодій. Лише на цій основі можливо скласти

уявлення про справжній характер, масштаби, механізми, вияви, спрямованість, динаміку та реальні позитивні та негативні результати українсько-російських міжкультурних взаємодій, подолати старі та нові міфи навколо них та певну упередженість, що має місце як в Україні, так і в Росії.

Окремими дослідницькими проблемами, розробку яких уже розгорнуто, є етнічна самоідентифікація особи [42; 77], явища дво- та полікультурності, як на етнічному порубіжжі, так і в міському соціумі, приналежності митця та його спадщини культурам різних народів [37, с. 18–29; 55; 56]; осмислення ролі, значення та наслідків своєрідного “перенесення” ментальних і культурних цінностей з однієї національно-культурної системи до іншої, що відбувається як у специфічних умовах поліетнічних регіонів і великих міст, так і через діяльність творчої особистості. У цьому плані можемо говорити, скажімо, про те нове, що привніс до свідомості російського суспільства та до російської літератури українець Микола Гоголь [22], про елементи української лексики, сміливо введені Володимиром Маяковським до російської поезики, українську народну демонологію в поезії Анни Ахматової [61] тощо.

Проблеми “плинності” етнокультурних характеристик особи в умовах поліетнічного та полікультурного суспільства.

Важливим напрямом відходу від шаблонів і стереотипів минулих десятиліть є перехід дослідників-біографістів від створення біографій-характеристик оціночного, заідеологізованого характеру до висвітлення переконань і діяльності особи (або певних груп) у всіх реаліях її розвитку, у своєрідній “плинності” людини на її життєвому і творчому шляху. Це передбачає, зокрема, правдиве відображення неспинної трансформації особистості, її розвитку, свідомої чи ситуативної зміни нею власних громадсько-політичних, етнокультурних, мовних орієнтацій, а також – непевності (“розмитості”) або множинності та суперечливості їх виявів у часі (у різні періоди життя та творчості, у суттєво відмінній суспільній атмосфері) та просторі (на Батьківщині, за її межами).

Заміна одновимірного погляду на особу її стереоскопічним, багатовимірним баченням є особливо важливою з погляду завдань нашого дослідження, коли йдеться про етнічне самовизначення особи, яка знаходиться на перетині міжетнічних взаємодій, а також про діячів, чий внесок у політичне, державне, культурно-мистецьке життя загалом або в окремих його частинах належить одночасно різним культурам, народам і державам. На нашу думку, завданням сучасного дослідника має бути не “відсікання” всього того, що не вкладається в наперед задані політичні, ідеологічні, ет-

---

нокультурні шаблони, а якомога більш повне відображення цієї багатогранності та багатовимірності, причому — у динаміці змін, у розвиткові, у нерозв'язаній суперечливості.

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує проблема “плинності” етнокультурних (як і громадянських, політичних, національних) переконань і самих характеристик особи в нелегких реаліях минулих століть, часто пов'язаних із непереборними обставинами та крутими зламами історичних епох. Вона лише починає нині по справжньому розроблятися, але з успіхом може бути проілюстрована численними загальновідомими прикладами.

Так, визначний внесок у вивчення української мови та фольклорної спадщини належить уродженцеві Ярославля, вихованцю й першому професорові-славісту Харківського університету І. І. Срезневському (1812–1880). Згодом, перебуваючи із середини століття в Петербурзі, у зовсім інших політичних і соціокультурних реаліях, він почав демонстративно підтримувати офіційний погляд на українську мову, як діалект російської, хоча це разюче суперечило його власним науковим викладкам. Певний відхід на офіційні позиції спіткав у петербурзький період життя (з 1857 р.) і М. І. Костомарова (1817–1885), росіянина за батьком, українця за матір'ю, одного з перших українських професійних істориків і засновників Кирило-Мефодіївського братства, автора програмних документів українського національного руху. Під впливом ідей М. П. Погодіна перейшов на московфільські позиції та перебрався до Російської імперії один із видатних діячів українського національного відродження в Галичині Я. Ф. Головацький (1814–1888). Така поступова еволюція взагалі була характерною для значної частини українських переселенців до столиць і внутрішніх російських губерній. Водночас, показовим є і те, що значний загаль українців, опинившись там, зберігав своє національне самоусвідомлення, патріотичні почуття, етнокультурні запити, що стало основою для створення чисельних українських громад — неформальних культурно-політичних організацій інтелігенції, насамперед у Петербурзі, Москві, Тарту, інших університетських містах.

Значну роль відіграло активне включення багатьох наших визначних співвітчизників до процесів, що відбувалися в російській культурі в період її бурхливого піднесення та виходу на позиції однієї із провідних у Європі. Залишаючись у своєму внутрішньому розумінні українцями, художники, музиканти та літератори кінця XVIII–XIX В. Л. Боровиковський, Д. Г. Левицький, А. П. Лосенко, М. С. Березовський, Д. С. Бортнянський, М. І. Гнедич; так само як згодом — М. В. Гоголь, І. Ю. Рєпін, А. П. Чехов

творчо реалізовували себе як провідні діячі російської культури. Проте, добре відомо, що досягалося це не без відчуття певної роздвоєності, трагізму власного існування, чому є чимало свідчень.

Нарешті, справді трагічним символом різновекторності шляхів національного вибору багатьох українців наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. стало драматичне розходження в різні національні табори представників відомої родини Шульгіних, до якої належали одночасно й борець проти “українофільства”, засновник газети “Киевлянин” Віталій Якович Шульгін (1822–1878), і його син — монархіст-українофоб, один із лідерів войовничого російського націоналізму, Василь Віталійович Шульгін (1878–1976) а, з іншого боку, — відомий український громадський діяч Яків Миколайович Шульгін (1851–1911), борці за незалежність України Володимир Якович Шульгін (1894–1918; загинув під Крутами) та Олександр Якович Шульгін (1889–1960) [29].

Взагалі, в історико-культурних реаліях українського минулого, інтерес становить не лише остаточно утверджений етнонаціональний, етнокультурний і політичний вибір особи, а й сам шлях до нього окремих людей і цілих поколінь, і двоїстість, і невизначеність їхньої самоідентифікації, і її мінливість у часі під впливом багатьох об’єктивних і суб’єктивних (особистісних) чинників. Загально відомо, що й українцем, і росіянином почувався М. В. Гоголь. Певною мірою такий світогляд зберігав і М. П. Драгоманов у другій половині ХІХ ст. Недостатній рівень розвитку професійної культури, неможливість довершення національного самоствердження України в умовах Російської імперії (а згодом — у Радянському Союзі) обумовили певну аморфність українського суспільства, його “астенічний синдром”. “Непевні елементи в українстві”, так само як і патріотично згуртовані “свідомі українці” — явища цілком реальні в умовах жорсткого придушення українського національного руху й у ХІХ, і в ХХ століттях. Та подібні узагальнюючі означення не розкривають тих складних внутрішніх процесів, що підспудно відбувалися в етнонаціональному усвідомленні українського суспільства та виявилися назовні як вже цілком сформований результат у часи здобуття Україною незалежності — у 1918 та 1991 рр.

Водночас, не слід залишати поза розглядом також те, що в самій Україні зростання національного руху ще в першій половині, а особливо — із середини ХІХ ст. стимулювало залучення до нього як етнічних росіян, так і представників інших національних груп. Цей процес ознаменований, зокрема, науковою та культурно-освітньою діяльністю одного із засновників української наукової етнографії М. А. Цертелєва (рік народж. невідомий — 1869), грузинського князя за походженням; уже згадуваних ученого-славі-

---

ста І. І. Срезневського (1812–1880) та історика й громадсько-політичного діяча М. І. Костомарова (1817–1885). Важливим поштовхом у ньому став свідомо декларований перехід до українського табору В. Б. Антоновича (1834–1908), а слідом за ним цілої когорти представників польсько-української шляхти, зокрема: Т. Р. Рильського (1841–1902), П. Г. Житецького (1836/37–1911), Б. Познанського (1841–1906), К. Михальчука (1840–1914). У наступні десятиліття до лав провідників і активних учасників українського національно-культурного та національно-визвольного руху ввійшли: росіянка українсько-польського походження Марко Вовчок (М. О. Вілінська) (1833–1907), єврей В. Л. Беренштам (1839–1904), росіянка з Мурманщини О. Я. Єфименко (Ставровська) (1848–1918), німець за походженням І. Л. Шраг (1848–1919), дочка шведа та французької С. Ф. Русова (Ліндфорс) (1856–1940), поляк В. К. Липинський (1882–1931); уже в радянський час — росіянин за походженням, письменник, один із провідників українського “Розстріляного відродження” Микола Хвильовий (М. Г. Фітільов) (1893–1933). Палким патріотом і любителем української старовини (що в радянський час не віталось) був славетний авіаконструктор росіянин О. К. Антонов (1906–1984).

На ґрунтовне вивчення заслуговують також особливості етнокультурних орієнтацій росіян і представників інших етнічних груп населення в Україні на різних етапах історичного розвитку. Є чимало підстав говорити про недооцінку істориками рівня обізнаності та участі не-українців, особливо творчої та освітянської інтелігенції, в українських справах. Ці фактори теж є принципово важливими для розуміння українсько-російських міжкультурних взаємодій.

Аспекти, важливі для вивчення українсько-російських історичних зв'язків і міжкультурних взаємодій на біографічному матеріалі.

Дослідницькі можливості, що їх відкриває опрацювання значних масивів біографічної інформації, в розрізі розроблюваної нами проблеми є досить різноманітними. Вони здатні вивести на широкі історико-політологічні, етносоціологічні, етнокультурні, зокрема, та статистичного плану, узагальнення. Це стосується як використання формальних (анкетних) біографічних даних, так і численних характеристик певної особи, або кола осіб, що містяться у формулярах, характеристиках, документах державних, зокрема — каральних органів, інших наративних документах.

Так, у розрізі досліджень українсько-російських історичних зв'язків і міжкультурних взаємодій важливо виявити не лише етнічне походження, культурні, мовні та інші характеристики окремої особи з певного суспіль-

ного стану, професійної групи тощо за різними родовідними лініями (українське, російське, польське, єврейське, німецьке), а й проаналізувати відповідні дані щодо значних соціальних груп, регіонів, населення великих, середніх і малих міст, причому — у міжпоколінній динаміці. Зокрема, для реалістичнішого розуміння етнокультурної ситуації в Україні, суміжних із нею регіонах Росії, Польщі, у російських столицях і провідних університетських центрах, значний дослідницький інтерес становлять етнічний склад і мовно-культурні орієнтації за різних історичних епох та в різних поколіннях — дворянства, купецтва, міщансько-ремісничого та робітничого середовища; урядовців вищої, середньої та нижчої ланки; священнослужителів, військовиків; освітян і науковців, студентства, “осіб вільних професій” — правників, журналістів, лікарів, інженерів; широких верств інтелігенції загалом; за радянської доби — також представників партійної та господарської номенклатури. Важливі відомості може дати вивчення за різними матеріалами (щоденники, спогади, листування, склад приватних бібліотек, читання періодики, володіння іноземними мовами, музична культура, інтерес до народних звичаїв, фольклору тощо) традицій родинного виховання та спілкування, причому не лише стосовно родин відомих діячів, а й — широкого освіченого загалу. Такі дані є вкрай важливими для розуміння специфіки середовища, у якому відбувалися інтенсивні міжкультурні зв’язки й взаємодії, складання його етнокультурних характеристик, вивчення динаміки часових змін. Так, за багатьма джерелами відомо, що культурне середовище, у якому розгорталася діяльність у Києві молодого Т. Г. Шевченка та Кирило-Мефодіївського товариства в 40-х рр. ХІХ ст. було ще переважно польськомовним. Ці характеристики воно, значною мірою, зберігало й у наступні десятиліття. Тому, скажімо, ідейно-політичне та культурне протистояння в студентському середовищі Київського університету св. Володимира ще й у другій половині ХІХ ст. тривалий час формувалося по лінії блокування студентів-українців із росіянами проти студентів-поляків. З іншого боку, вивчення на персональному та груповому рівні об’єктивних соціальних процесів і їх суб’єктивних культурно-психологічних виявів у середовищі польсько-української шляхти ХІХ – початку ХХ ст., є результативним для розуміння активної ролі, яку відіграло покоління В. Антоновича та Т. Рильського й наступні в розбудові українського національно-культурного та національно-визвольного рухів.

Цікавим і результативним може бути комплексний аналіз багатоманітності й мінливості, “плинності” у часі та просторі мовних і культурних орієнтацій українців і вихідців з України, поступової втрати, або, навпаки, дбайливого збереження ними українського самоусвідомлення, тради-

цій. Важливими характеристиками тут можуть виступати вживання мови, пошук особою прийнятної для себе товариства спілкування, природного для своїх інтересів культурного середовища, літературно-мистецькі уподобання; ознаки громадянсько-політичної самоідентифікації (скажімо — “козацького роду”, “син українського народу”, “громадянин України” або “слов’янин, православний”, “підданий Російської імперії”, “громадянин СРСР, Росії” тощо), нарешті — безпосередньої етнічної самоідентифікації в минулому та в сучасності як окремої особи, родини, так і цілих соціальних груп („козак”, “руський”, “українець”, “православний”, “малорос”, “і українець, і росіянин одночасно”, “родом із України”, “росіянин українського походження” і так далі, аж до відомого в історії карикатурного “истинно русского” — як синоніму сповненого агресивності зречення людиною свого українства).

Не менше результативним може бути вивчення на масивах біографічних матеріалів (особливо на наративних джерелах) міжпоколінних етнокультурних зв’язків, а також специфічних культурних явищ, що мають місце на етнічному порубіжжі, у поліетнічному або інокультурному, стосовно особи або групи, середовищі.

Коло осіб неукраїнського походження, яке становить інтерес для вивчення в розрізі українсько-російських історичних зв’язків і міжкультурних взаємодій.

Прагнення до розробки названих вище проблем на значних масивах біографічних матеріалів, зрозуміло, вимагає більш чіткого окреслення кола осіб і певних груп (соціальних, професійних тощо), які становлять першорядний інтерес для вивчення, визначення специфіки таких груп, їх репрезентативності. З погляду дослідницьких інтересів української біографістики, таке коло має охоплювати не лише власне українців і росіян, а й представників інших наявних в Україні етносів, оскільки поліетнічність, полікультурність, поліконфесійність завжди були однією з визначальних ознак українського соціуму.

Окреслені питання тісно пов’язані з більш загальною проблемою критеріїв включення до майбутнього українського національного біографічного зводу імен діячів неукраїнського походження, над якою науковці Інституту біографічних досліджень працюють уже тривалий час. Свого часу, головним критерієм занесення імен до електронної бази даних “Українська біографістика”, що продовжує формуватися Інститутом біографічних досліджень НБУВ, стала не етнічна приналежність і не власне українська мовна, культурна та політична самоідентифікація особи, а саме загальна

пов'язаність (у найрізноманітніших виявах) діячів минулого з історичним і культурним процесами в Україні [73, с. 11]. Тоді саме, на основі спеціального аналізу матеріалів “Польського біографічного словника” (ПБС), що дуже значною мірою стосуються України та польсько-українських зв'язків, було вироблено цілу низку допоміжних критеріїв включення осіб неукраїнського етнічного походження до майбутнього “Українського біографічного словника”, серед яких:

— походження особи з українських земель, генеалогія роду, його “коріння” (нерідко українське, “руське”) з відповідним самоусвідомленням себе “частково русинами” (українцями);

— виховання, здобуття освіти, проживання особи та її праця впродовж певного часу в Україні;

— ставлення до української мови: знання та використання її в практичній діяльності, оцінка, визнання тощо [40, с. 25].

Зазначені критерії розглядалися на той час насамперед як певні орієнтири для опрацювання польських біографічних видань із метою виділення в них імен, які репрезентують багатовікові українсько-польські історичні та культурні зв'язки. За результатами досліджень було визначено також, що більш поглиблений аналіз матеріалів, які стосуються осіб неукраїнського походження, доцільно здійснювати диференційовано, за сферами діяльності, оскільки вони значною мірою визначають специфіку критеріїв, ступінь їхньої “гнучкості”, починаючи від сфер діяльності, що вимагають досить прискіпливого відбору імен у силу їх приналежності до самої серцевини національного життя та великої політизованості, до більш нейтральних. Цю орієнтовну ієрархію сфер діяльності не-українців (як в Україні, так і за її межами), які становлять інтерес для української біографістики, було вибудовано у наступному порядку:

1. *Суспільно-політична та державницька діяльність.* Репрезентанти цієї сфери важливі тією мірою, наскільки їх зусилля спричинилися до розвитку громадського, суспільно-політичного життя та соціально-економічного поступу українського соціуму й українських земель (урядовці, представники органів місцевого самоуправління, станових організацій, учасники суспільно-політичних рухів, члени громадських комітетів, діячі політичних гуртків, партій і організацій, члени представницьких органів влади). При цьому було зроблено важливий у теоретичному та методичному плані висновок, що джерелознавчо-інформаційні функції українських довідкових біографічних видань вимагають не обмеження жорсткими критеріями, а навпаки — включення до цієї групи якомога більшої кількості неукраїнських імен, зокрема, і тих осіб, діяльність яких була спрямо-

---

вана в інтересах інших народів і держав (за винятком представників їх суто окупаційних адміністрацій). Без цього, враховуючи бездержавний у минулому статус України, було б важко досягнути перебіг подій суспільно-політичного життя, складні перипетії українсько-російських або українсько-польських історичних зв'язків, політику російської й австро-угорської монархії стосовно українства [40, с.26–27]. Слід враховувати, що за цілим спектром типологічних ознак до категорії державних діячів та управлінців неукраїнського походження тісно наближеною є специфічна група військовиків.

2. *Релігійна діяльність*. Стосовно цієї сфери було визнано, що всі релігійні діячі неукраїнського походження, незалежно від взаємних стосунків різних конфесій, повинні залучатися до розгляду, оскільки належать до ареалу культури та суспільного життя України як поліетнічного і полікультурного простору. До них повинні застосовуватися загалом такі самі критерії, що запропоновані вище стосовно громадських і політичних діячів неукраїнського походження. Звичайно, особливий інтерес становлять ті священнослужителі, які відігравали також помітну роль у суспільному та культурному житті.

3. *Література, музика, театр*. Ці сфери діяльності належать до визначальних у національному житті. Спрямовуючи зусилля на максимально повне відображення розвитку української літератури та мистецтва, українська біографістика не повинна обходити увагою імена тих представників інших національних культур, чия творчість міцно пов'язана з Україною. Водночас, слід враховувати, що в галузі літератури, де основним критерієм слугує мова творів, вона все ж не є й не може бути критерієм остаточним. В основі літературних творів, написаних іншими мовами, зокрема, російською, польською, німецькою, ідіш часто лежать власне українські явища (мотиви, образи, тематика, як і кальковані з української мовні звороти тощо). Що ж до музики, театрального мистецтва, то тут критерії віднесення творів і їх авторів до національної спадщини України мусять бути ще менше пов'язаними із суто етнічними вимірами, оскільки сфера професійного мистецтва (не етнічного, а національного за своїм характером і значенням) чи не найбільшою мірою належить до полікультурних явищ [40, с. 27–28].

4. *Образотворче та просторове мистецтво, архітектура та містобудування*. Це сфери діяльності, на які мотиви українського середовища накладали відчутний відбиток незалежно від етнічного походження, а іноді й суб'єктивної спрямованості творчості багатьох митців. Окрім того, їхній доробок, особливо твори просторового мистецтва та архітектури із пли-

---

ном часу органічно включилися в українське історико-культурне середовище й самі стали чинником його подальшого формування.

5. *Освіта та педагогіка.* Галузі, щодо яких головним критерієм відбору імен включення діячів мусить виступати вже сам факт їх участі в розбудові освітянської справи на теренах України, незалежно від мовних і національних характеристик. Це пов'язано як з фактом здобуття кількома поколіннями української молоді освіти у німецькомовних, польськомовних і російськомовних учбових закладах, так і з безпосередньою спадкоємністю цілої низки сучасних провідних університетів та інших науково-освітніх закладів України від тих інституцій.

6. *Наукова діяльність.* У цій галузі для української біографістики найбільший інтерес становлять учені неукраїнського походження, доробок яких безпосередньо присвячений вивченню України, проте тут не може бути жодних обмежень для вчених у галузі природознавства та точних наук, оскільки вони у всьому світі належать до найбільш інтернаціоналізованих сфер діяльності.

7. *Підприємництво, промисловість, ремесло, торгівля.* Сфери діяльності, щодо представників яких основним критерієм виступає результативність їх практичної діяльності, спрямованої на розбудову економіки та матеріальної культури України [40, с. 29–30].

Зрозуміло, перелічені сфери, за якими передбачалося визначати специфіку критеріїв можливого включення імен неукраїнських діячів, далеко не вичерпують усього проблемно-тематичного розмаїття. Своя специфіка є, скажімо, стосовно військових діячів, журналістів, видавців, діячів бібліотечної справи, а особливо — стосовно представників старих шляхетних родів.

Напрацьовані Інститутом біографічних досліджень критерії далеко не однозначно були сприйняті науковою громадськістю у складній ситуації першого десятиліття незалежності України, що знайшло відображення в гострих дискусіях на конференціях з історичної біографістики у Львові в 1996 та в Києві в 1998 рр. [67, с. 4–5, 91–92]. Головною причиною цього була на той час відсутність українсько-польського порозуміння, що кидала тінь “метафізичного зла” і на історичні стосунки українського народу з російським та іншими сусідніми народами. У наступні роки, завдяки взаємним зусиллям на міждержавному рівні, а також активному співробітництву вчених-гуманітаріїв України та Польщі, проведенню низки представницьких українсько-польських громадських і наукових форумів, вдалося досягти загального українсько-польського міжнаціонального та міждержавного взаєморозуміння. Це сприяло також утвердженню в українській

гуманітаристиці, зокрема, і в біографістиці, спокійної, толерантної атмосфери для розвитку досліджень проблем історичних і культурних взаємозв'язків України із сусідніми народами й державами, вивчення проблем міжкультурних взаємодій, явищ бі- і полікультуралізму в українському суспільстві, досить поширених як у історичному минулому, так і в наш час.

Дуже показовим є те, що підготовлені під егідою Президента України на рубежі століть історико-біографічні альманахи серій “Золота книга української еліти” та “Золоті імена України”²⁰, покликані презентувати Україну світові, ввібрали чимало як російських, так і польських, білоруських імен, невід’ємно пов’язаних з українською землею, що було визнано одним із концептуальних принципів подібних видань.

Водночас, зроблені 10 років тому В. І. Попиком і Н. П. Романовою висновки стосовно можливостей застосування методичних підходів, вироблених на основі вивчення матеріалів “Польського біографічного словника”, на загал, без суттєвих змін, для опрацювання російських біографічних видань, насамперед — словників і енциклопедій [40, с. 30–31] — із позицій сучасного досвіду виглядають вже дещо обмеженими. Дослідження українсько-російських історичних зв'язків і міжкультурних взаємодій свідчать, що переплетіння людських доль українців і росіян, як відомих діячів, так і широкого загалу, було значно інтенсивнішим і більше розмаїтим за своїми виявами. Якщо стосовно окремих історичних періодів можна говорити про певну замкненість, відгородженість польської громади від українців (принаймні на Галичині, частково й на Правобережжі), то між українцями та росіянами ніякої серйозної дистанції ні в Україні, ні у власне внутрішніх російських регіонах, ні на “околицях” Російської імперії та Радянського Союзу не існувало. Тому й говорити про саму можливість вибіркового підходу до включення в українські довідкові біографічні видання імен етнічних росіян, які жили й діяли в Україні, стосовно багатьох сфер виявляється мало продуктивним. У багатьох випадках, російських і українських за етнічною приналежністю діячів, особливо в таких сферах, як наука та техніка, освіта, управління, фінанси, промисловість і торгівля, будівництво, військова справа й чимало інших, дуже важко диференціювати. Зважаючи на поліетнічний і полікультурний характер українського суспільства, і нагальної потреби в цьому немає. Ось чому можливо створити біографічні словники діячів багатьох етнічних меншин і народів України —

---

²⁰ Йдеться насамперед про меморіальний альманах “Видатні діячі України минулих століть” (К., 2001), шеститомний інформаційно-іміджевий альманах “Золота книга української еліти” (К., 2001) та двотомний меморіальний альманах “Народжені Україною” (К., 2002).

поляків, євреїв, угорців, болгар, греків, кримських татар, але практично неможливо підготувати безспірний за змістом словник російських діячів в Україні й українських — у Росії, зокрема, як зважаючи на тісне переплетіння їх українських і російських етнічних коренів, так і через непрості проблеми з етнічною самоідентифікацією.

Розширення джерельної бази досліджень. Розбудова та дослідницьке використання електронних біографічних науково-інформаційних ресурсів.

Постановка нових дослідницьких завдань вимагає не лише суттєвого розширення кола джерел, що мають бути залучені до вивчення проблем українсько-російських історичних зв'язків і міжкультурних взаємодій. Необхідним є також запровадження принципово нових методик оперування великими масивами біографічної інформації, зокрема, матеріалами численних довідкових біографічних видань, текстами біографічних нарисів, монографічних досліджень, документальних публікацій. Якісний прорив у цьому плані може дати формування та комплексний аналіз масивів біографічних матеріалів на електронних носіях. Новітні дослідження українських вчених розкривають принципово нові можливості застосування новітніх інформаційних технологій для широких узагальнень історико-культурного, етнокультурного, етносоціального плану [5; 20; 28; 44]. На біографічному матеріалі багатьох поколінь українців і росіян вони дадуть змогу дослідити як на рівні окремих особистостей, крізь суто людські виміри спілкування в різноманітних групах; так і на матеріалах великих груп, стосовно яких може йтися про аналіз історико-соціологічного характеру та виявлення статистичних закономірностей, суперечливі процеси співіснування й взаємодії українського та російського етнокультурних просторів в умовах Російської імперії та Радянського Союзу, явища двокультурності та двомовності українців і росіян в Україні, характерні риси та стереотипи сприйняття та освоєння ними цінностей споріднених культур, часову динаміку формування модерного національного самоусвідомлення українців і росіян.

Процес формування сучасних електронних біографічних інформаційних ресурсів, потенційно здатних продукувати нове знання, знаходиться нині в Україні, як і в Росії, лише на початковій стадії. Маємо на увазі не стільки кількісні параметри цього явища (із цього погляду зроблено не так уже й мало), а те, що в більшості випадків нині спостерігаємо все ще лише “механічне” оприлюднення в електронній формі вже існуючих книжкових видань: старих і нових енциклопедій, біографічних словників і довідників,

альманахів [47, с. 477; 49, с. 501–504, 507–512]. Ідеться, фактично, про формування спеціалізованих електронних бібліотек із біографічної та суміжної з нею тематики. Такі інформаційні продукти ще зовсім незначною мірою використовують потенційні можливості, створені сучасними інформаційними технологіями і є мало придатними для машинної обробки та аналізу. Проте й вони суттєво активізують дослідницький процес.

Принципово нові перспективи для досліджень українсько-російських міжкультурних взаємодій на “масовому” матеріалі біографічних електронних ресурсів відкриваються тоді, коли відбудеться якісний перехід — до формування великих структурованих баз історико-біографічної інформації. Відкриті для користувачів (оприлюднені в мережі Інтернет) бази подібного характеру вже існують, але охоплюють вони в переважній більшості випадків сферу так званої “актуальної біографії”: дані про сучасників — політиків, урядовців, громадських діячів, функціонерів політичних партій і учасників виборчих змагань, бізнесменів, журналістів і, зовсім незначною мірою, — освітян, науковців, діячів культури. Деякі з них налічують сьогодні тисячі та навіть десятки тисяч імен. Недоліком зазначених ресурсів є відчутно недостатній методичний рівень і безсистемність — різючий різнобій у структурно-технічній побудові та змістовому наповненні. Для машинної обробки такі ресурси майже непридатні.

Проте не можна не враховувати різючих змін, що відбуваються в цій сфері впродовж останніх років. В інформаційний обіг увійшли, правда, напівлегально, нелегітимно, величезні бази персональної та ділової інформації про громадян²¹. Широко розгорнулося формування відкритих для наповнення й редагування читачами інформаційних баз культурно-освітнього та меморіального спрямування, на зразок “відкритої енциклопедії” — “Вікіпедії”²² та її аналогів, постійно поповнюваних біографічних архівів і

---

²¹ Наприклад, портал “Найдеться все” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radarix.com>, із обсягом інформації 3,3 терабайта, подає величезний обсяг інформації про громадян країн СНД, котра за характером є конфіденційною. Показово, що домен www.radarix.com зареєстровано на нікому не відомого мешканця Панамі Manuel Carrera Lopez; а портал розміщено на хостингу провайдера www.redplaid.com (Сент-Луїс, штат Міссурі, США) (РІА “Новости”, Корреспондент.net Найдутся все: в Інтернеті появился сайт с полной базой данных о жителях СНГ [Електронний ресурс] // Коммуникационный портал Украины. – 21.03.2008. – Режим доступу : http://krunews.com/main_topic7_8482.html.)

²² “Відкрити” або “народну” електронну енциклопедію “Вікіпедія” створено у 2001 р. На кінець 2006 р. її англійська версія містила 641 тисячу статей, друга за обсягом німецька — майже 270 тисяч, у французькій — понад 134 тисяч, у японській — більше 129 тисяч. Значну частину обсягів національних сегментів “Вікіпедії” займають біографічні статті. Недоліком цієї енциклопедії є те, що значну частину статей підготовлено дилетантами, статті публікуються без підписів і можуть містити недостовірну інформацію. Зважаючи на це, розробники проекту найближчим часом передбачають представити більш коректну з наукового погляду енциклопедію — “Сітізендіум” (Засновник Вікіпедії береться за наступний проект [Електронний ресурс] // УНІАН : Інформаційне агентство. – 17.09.2006. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-166787.html>).

баз біографічної інформації найрізноманітніших форматів, зокрема, присвячених учасникам воєн, революцій, національно-визвольних рухів²³. Поширення набули бази генеалогічної інформації, оснащені інструментарієм для розбудови їх сегментів користувачами²⁴.

Несподіваним для громадськості й владних структур інформаційним проривом стало лавиноподібне зростання обсягів електронного ресурсу “Однокласники.Ру”, який на літо 2008 р. нараховував понад 20 млн. імен і колосальний фотоархів. Зручний і привабливий для забезпечення інформаційних інтересів користувачів, призначений для самостійного наповнення ними за наперед сформованою структурою, він розцінений багатьма аналітиками і як здобуток, і як потенційна небезпека. Ними відзначається, що потенційною метою організаторів “Однокласников.Ру”, може бути прагнення зібрати для власного оперування та здобуття нових знань, зокрема, — з розвідувальною метою, в інтересах спецслужб тощо, якомога більший обсяг стратегічно важливої, закритої раніше для широкого вжитку персональної інформації. Щодо цього достатньо лише зазначити, що, за оцінками спеціалістів, ресурс “Однокласники.Ру” фактично розкрив усю організаційну та територіальну інфраструктуру Збройних сил СРСР і його наступників²⁵. Проте нині швидко формуються також інші подібні бази персональної біографічної інформації й зупинити цей процес у відкритому демократичному суспільстві неможливо.

Відтак, стає очевидним, що ми є свідками появи справді інноваційних інструментів пошуку, систематизації та аналізу інформації, що можуть бути з успіхом використані й в інтересах гуманітарних наук — у різних аспектах, зокрема й для здійснення масштабних історико-біографічних, біографо-соціологічних, історико-культурних і етнокультурних досліджень, здобуття на їх основі знань принципово нового рівня. Можна висловити сподівання, що їм належить велике майбутнє й у вивченні взаємозв'язків українсь-

---

²³ До прикладу російські історико-меморіальні веб-сайти: Народная Воля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://narodvol.narod.ru/Person/>; Герои страны [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.warheroes.ru/>; Международный объединенный биографический центр [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.biograph.ru/>

²⁴ До прикладу: My Heritage Research [Electronic resource]. – Режим доступа : <http://www.myheritage.com/>; Український центр генеалогічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.genealogicaltree.org.ua/>

²⁵ Власником веб-сайту “Однокласники” є британська компанія Odnoklassniki =Ltd. (Співвласники — Альберт й Ірина Попкови, естонська компанія Ou Tobias та фонд Digital Sky Technologies (DST) під керуванням Юрія Мільнера та Григорія Фінгера (Розкриті власники “Однокласників” [Електронний ресурс] // Главред. – 07.07.2008. – Режим доступа : <http://ua.glavred.info/print.php?news=/archive/2008/07/07/082318-7.html>)

кого та російського народів, історія, культура й людські долі яких так тісно переплетені впродовж багатьох століть.

Широкі можливості щодо цього покликаний створити електронний Український національний біографічний архів (УНБА), формування якого розпочато Інститутом біографічних досліджень НБУВ. У його основу покладено сформовану інститутом базу даних “Українська біографістика”, яка на літо 2009 р., у далекому від завершенні вигляді, охоплює вже понад 50 тисяч імен. Задуманий як інтегративний складно структурований науково-інформаційний ресурс, УНБА буде оснащений сучасними засобами навігації, систематизації й оперування матеріалами за багатьма параметрами й, зокрема, етнічними, конфесійними, регіональними. В УНБА передбачено наповнення персональних “сот” бібліографією та повнотекстовими публікаціями наукових досліджень, мемуарними та епістолярними документами, у яких проблеми історичних і культурних взаємодій народів відображено крізь призму окремих людських доль із найбільшою повнотою. Це відкриває реальні можливості дослідження етнокультурних процесів, міжкультурних взаємодій на основі аналізу значних масивів біографічної інформації. Подібним студіям сприятиме також майбутнє формування на технічній основі УНБА всеукраїнської Віртуальної біографічної лабораторії (ВБЛ) як координаційного центру та системотехнічного інструменту дослідницької роботи, що дасть змогу об’єднати навколо цілеспрямованих досліджень спеціалістів і аматорів не лише з різних регіонів України, а й із українського зарубіжжя [46, с. 271–281; 43, с. 103–107].

Водночас, слід розуміти, що головним науково-організаційним завданням у сфері сучасної історичної біографістики є не створення інтегративних ресурсів самих по собі, не досягнення надмірної централізації й уніфікації, що завдало б біографічним студіям прямої шкоди, а швидше — формування єдиного всеукраїнського дослідницького простору, об’єднаного системою високих науково-методичних вимог і передових підходів.

Біографічні дослідження, особливо в тому розрізі, де вони перетинаються з вивченням регіональної історії, краєзнавством, так званою “усною історією” є територіально та тематично розосередженими. Тому чи не найбільші потенційні можливості для вивчення ставлення нинішніх поколінь до історико-культурних проблем, зокрема — історичних і культурних зв’язків слов’янських народів — українців, росіян, білорусів, поляків, відображення їх крізь родинну історію, може відкрити формування у всіх регіонах електронних інформаційних ресурсів, банків і баз меморіальної історико-біографічної та персонологічної інформації, побудованих на

безпосередньому збиранні матеріалів від респондентів, анкетуванні, складанні родоводів, сімейних хронік, організації місцевих електронних “народних архівів” і приватних родинних архівів. Становлення таких ресурсів уже почалося непомітно та несподівано, і не стало ще, по справжньому, об’єктом наукового аналізу та дослідницького інтересу.

* * *

Є підстави сподіватися, що активізація біографічних досліджень, насамперед перенесення їх у принципово нову за кількісними параметрами площину, може зовсім по-новому розкрити масштаби та інтенсивність українсько-російських історичних зв’язків і міжкультурних взаємодій, пов’язаних не лише з тісним переплетінням історичних доль і культур обох народів, а й із особливим ступенем безпосередньої кровної спорідненості населення України та Росії, який має не так багато аналогів у світі. Це, безперечно, сприятиме подоланню певної заідеологізованості та мінливої політичної кон’юнктурності погляду на минуле як в українців, так і у росіян.

Історико-біографічні дослідження здатні зробити помітний внесок у розв’язання проблем, від яких багато в чому залежать як успішне формування єдиного полікультурного гуманітарного простору України, консолідація її внутрішньо солідарного поліетнічного громадянського суспільства, гармонізація етнокультурних і етноконфесійних стосунків усередині нашої держави, так і загальна тональність у взаємовідносинах між Україною та Росією, причому, — на всіх рівнях: особистісного спілкування людей, суспільному, міждержавному.

Зрозуміло, що народи та їхні політичні та інтелектуальні еліти мають право на своє, цілком незалежне й оригінальне трактування історичного минулого, взаємозв’язків народів і культур, зважаючи на національні інтереси, державницькі принципи. Тому не можна ставити питання про формування “єдиного погляду” на “спільне історичне минуле”, “спільну спадщину”. Але обов’язково повинно йтися про вироблення взаємоприйнятних, неконфронтаційних підходів до трактування подій і явищ минулого, ролі в ньому окремих осіб, етнічних груп, конфесій, громадсько-політичних організацій і державних установ.

1. Алфавітний словник Українського біографічного словника [Текст] // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : БМТ, 1996. – Вип. 1. – С. 45.
2. Бугаєва, Е. В. На пути к многотомному Украинскому биографическому словарю [Текст] / Е. В. Бугаева, В. И. Попик // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2004. – № 3. – С. 81–84.

3. *Бугаєва, О. В.* В. С. Чишко – учений-історик, біографіст, організатор науки [Текст] / О. В. Бугаєва // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : НБУВ, 2005. – Вип. 3. – С. 7–14.
4. *Галькевич, Т. А.* Нові сторінки до творчої біографії В. О. Котарбінського [Текст] / Т. А. Галькевич // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : НБУВ, 2005. – Вип. 3. – С. 136–141.
5. *Горовой, В. Н.* Социальные информационные базы в процессе формирования общества, основаного на знаниях [Текст] / В. Н. Горовой // Б-ки нац. акад. наук : проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практич. и теорет. сб. – К. : [б. и.], 2006. – Вып. 4. – С. 16–25.
6. *Грабович, Г.* Українсько-російські літературні взаємини в ХІХ ст.: постановка проблеми [Текст] / Г. Грабович // Грабович Г. До історії укр. літератури : дослідження, есе, полеміка. – К. : Основи, 1997. – С. 196–237. – (Гарвардська серія ; вип. 1).
7. *Даниленко, В. М.* Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма [Текст] / В. М. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1981. – 190 с.
8. *Демкович-Добрянський, М.* Український внесок до розвитку російської культури [Текст] / М. Демкович-Добрянський // Демкович-Добрянський М. Україна і Росія: історичні нариси на теми російського імперіалізму. – Л. ; Краків ; Париж : Вид. спілка “Просвіта”, 1993. – С. 95–170.
9. *Дзюба, Е. Н.* Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина ХVI – первая половина ХVII в.) [Текст] / Е. Н. Дзюба ; АН УССР, Ин-т истории. – К. : Наук. думка, 1987. – 131 с.
10. *Дзюба, І. М.* Взаємодія двох культур і стереотипи її рецепції [Текст] / І. М. Дзюба // Дзюба І. Між культурою і політикою. – К.: Сфера, 1998. – С. 38–46.
11. *Дзюба, І. М.* Шевченко і Хомяков [Текст] / І. М. Дзюба // Дзюба І. З крилиці літ. : [в 3 т.] / [упоряд. Р. Корогодський] – К. : Обереги ; Гелікон, 2001. – Т. 2. – С. 54–280. – (Українська модерна література).
12. Диалог украинской и русской культур [Текст] : материалы I-й междунар. науч.-практич. конф. (24–25 октября 1996 г.) / отв. ред. Н. А. Шульга. – К. : [б. и.], 1997. – 235 с.
13. Диалог украинской и русской культур в Украине [Текст] : материалы II-й междунар. науч.-практич. конф. (Киев, 30–31 октября 1997 г.) / редкол. Н. А. Шульга (гл. ред.) и др. – К. : [б. и.], 1998. – 213 с.
14. Диалог украинской и русской культур в Украине [Текст] : материалы III-й междунар. науч.-практич. конф. (Киев, 12–13 ноября 1998 г.) / редкол.: Н. А. Шульга (гл. ред.) и др. – К. : [б. и.], 1999. – 256 с.
15. Диалог украинской и русской культур в Украине [Текст] : материалы IV-й междунар. науч.-практич. конф. (Киев, 9–10 декабря 1999) / науч. ред. Н. А. Шульга. – К. : [б. и.], 2000. – 359 с.
16. *Добко, Т. В.* Російський біографічний словник [Текст] / Т. В. Добко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : РІО, 1999. – Вип. 2. – С. 266–273.

17. Дружба и братство русского и украинского народов [Текст] : в 2-х т. / редкол. : Ю. Ю. Кондуфор (отв. ред.) и др. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 480 с.
18. *Журба, О. І.* Персонологічні аспекти інституціоналізації української регіональної археографії (спроба порівняльного підходу) [Текст] / О. І. Журба // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : РІО, 1999. – Вип. 2. – С. 39–49.
19. *Зінченко, Ю. І.* Національні меншини України. Вивчення та створення біографічних видань [Текст] / Ю. І. Зінченко // Наук. праці НБУВ. – К. : [б. в.], 2005. – Вип. 14. – С. 802–809.
20. Использование современных технологий для обеспечения научно-технической информацией научных работников и специалистов Украины [Текст] / В. В. Петров, А. А. Крючин, С. М. Шанойло, Л. И. Крючина, И. В. Петров // Б-ки нац. акад. наук : пробл. функционирования, тенденции развития. – К. : [б. и.], 2003. – Вып. 2. – С. 83–90.
21. Історія української культури [Текст] : у 5 т. / голов. редкол. : Патон Б. Є. (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 2003–2008 ; Т. 3 : Українська культура XVII–XVIII століть / редкол. т. : Смолій В. А. (голов. ред.) та ін. – 2003. – 1246 с. ; Т. 4, кн. 1 : Українська культура першої половини XIX століття / редкол. т. : Скрипник Г. А. (голов. ред.) та ін. – К., 2008. – 1008 с. ; Т. 4, кн. 2 : Українська культура другої половини XIX століття / редкол. т. : Скрипник Г. А. (голов. ред.) та ін. – К., 2003. – 1293 с.
22. *Казарин, В. П.* Украина и Россия – Гоголь и Пушкин [Электронный ресурс] / В. П. Казарин // Единая Русь. – 2006. – Режим доступа : <http://www.edrus.org/content/view/1928/47>.
23. *Кизченко, В. И.* Первая русская революция и культурный процесс на Украине [Текст] / В. И. Кизченко. – К. : Наук. думка, 1984. – 189 с.
24. Кирило-Мефодіївське товариство [Текст] : у 3 т. / ред кол. : П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1–3.
25. *Коновалов, Э. Г.* Словарь русских художников : новый полный биографический: более 2700 прославленных имен [Текст] / Э. Г. Коновалов. – М. : Эксмо, 2008. – 572 с. – (Шедевры мирового искусства).
26. *Король, Н.* Українці та освіта Московії – Росії (XVIII–XX ст.) [Текст] / Н. Король // Визвольний шлях. – 1970. – № 7/8. – С. 778–807.
27. *Корчмарик, Б.* Духові впливи Києва на Московщину у добу Гетьманської України [Текст] / Б. Корчмарик. – Л. : [б. в.], 1993. – 164 с.
28. *Костенко, Л. Й.* Проблеми формування електронних бібліотек України [Текст] / Л. Й. Костенко // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. праці НБУВ. – К. : [б. в.], 1999. – Вип. 1. – С. 220–228.
29. *Любченко, В. Б.* Київські Шульгіни: національно розділена родина в історії України [Текст] / В. Б. Любченко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : РІО, 1999. – Вип. 2. – С. 153–162.
30. *Ляшко, С. М.* Питання довідкових біографічних видань в монографії В. С. Чишка “Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України” [Текст] / С. М. Ляшко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : НБУВ, 2008. – Вип. 4. – С. 41–49.

31. *Миллер, А. И.* “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) [Текст] / А. И. Миллер. – Спб. : Алетейя, 2000. – 268 с.
32. *Михутина, И.* Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) [Текст] / И. Михутина. – М. : [б. и.], 2003. – 287 с.
33. *Москвофільство: документи і матеріали* [Текст] / ред. С. А. Макарчук ; вст. ст., комент., упоряд. О. Сухой. – Л. : Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 236 с.
34. *Немировский, Е. Л.* Начало книгопечатания на Украине: Иван Федоров [Текст] / Е. Л. Немировский. – М. : Книга, 1974. – 362 с.
35. *Олійник, М.* Український інтелект в російській культурі: Як росіяни відплачуються за виведення їх в люди [Текст] / М. Олійник // *Визвольний шлях*. – 1994. – № 12. – С. 1422–1437 ; 1995. – № 1. – С. 66–77 ; № 2. – С. 212–221.
36. *Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.)* : зб. док. [Текст] / редкол. : О. Г. Мітюков та ін. – К. : Наук. думка, 1975. – 343 с.
37. *Попик, В. І.* Проблеми відображення в Українському біографічному словнику історичних і культурних зв’язків України з народами Європи та персоналій діячів неукраїнського походження [Текст] / В. І. Попик // *Укр. біографістика* : зб. наук. пр. – К. : БМТ. – Вип. 1. – 1996. – С. 18–29.
38. *Попик, В. І.* Деякі принципи питання підготовки Українського біографічного словника [Текст] / В. І. Попик // *Бібліотека. Наука. Культура. Інформація* : Наук. пр. НБУВ. – К. : НБУВ, 1998. – Вип. 1. – С. 397–402.
39. *Попик, В. И.* Полиэтничность украинского общества и проблемы создания Украинского биографического словаря [Текст] / В. И. Попик // *Диалог украинской и русской культур в Украине* : материалы III-й Международ. науч.-практич. конф. (Киев, 12–13 ноября 1998 г.) – К. : [б. и.], 1999. – С. 217–220.
40. *Попик, В. І.* Критерії добору імен діячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника [Текст] / В. І. Попик, Н. П. Романова // *Укр. біографістика*: зб. наук. пр. – К. : РИО, 1999. – Вип. 2. – С. 18–34.
41. *Попик, В. И.* Консолидация нации и проблемы трансформации исторического сознания [Текст] / В. И. Попик // *Диалог украинской и русской культур в Украине* : материалы IV-й Международ. науч.-практ. конф. (Киев, 9–10 дек. 1999 г.). – К. : [б. и.], 2000. – С. 214–220.
42. *Попик, В. І.* Етнічне походження, самоідентифікація та етнокультурна приналежність особи [Текст] / В. І. Попик // *Наук. пр. НБУВ*. – К. : [б. в.], 2001. – Вип. 7. – С. 270–277.
43. *Попик, В. І.* Проблеми формування електронного українського біографічного архіву [Текст] / В. І. Попик // *Студії з архівної справи та документознавства*. – К. : [б. в.], 2004. – Т. 12. – С. 103–107.
44. *Попик, В. І.* Пріоритети розвитку сучасної української біографістики: вчора, сьогодні, завтра [Текст] / В. І. Попик // *Наук. пр. НБУВ*. – К. : [б. в.], 2005. – Вип. 14. – С. 717–727.

45. Попик, В. І. Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : НБУВ, 2005. – Вип. 3. – С. 15–27
46. Попик, В. І. Украинский национальный биографический архив — неотъемлемая часть электронных научно-информационных ресурсов славянского мира [Текст] / В. І. Попик // Українсько-македонський науковий збірник. – К. : [б. в.], 2006. – Вип. 2. – С. 272–281.
47. Попик, В. І. Всесвітня біографічна інформаційна система і завдання формування Українського національного біографічного архіву [Текст] / В. І. Попик // Наук. пр. НБУВ. – К. : НБУВ, 2006. – Вип. 16. – С. 467–481.
48. Попик, В. І. Крок до створення національного біографічного зводу [Текст] / В. І. Попик // Матеріали до Українського біографічного словника. Вип. 1 : Короткі біографічні довідки : А. – К. : [б. в.], 2006. – С. 3–8.
49. Попик, В. І. Вітчизняні електронні біографічні інформаційні ресурси: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку [Текст] / В. І. Попик // Наук. пр. НБУВ. – К. : НБУВ, 2007. – Вип. 19. – С. 501–513.
50. Попик, В. І. Проблема історичних і культурних взаємозв'язків слов'янських народів у довідково-біографічній літературі слов'янського світу [Текст] / В. І. Попик // Слов'янські обрії. – К. : [б. в.], 2008. – Вип. 2 : XIV Міжнар. з'їзд славистів (Охрид, Республіка Македонія, 10.09–16.09.2008) : доповіді. – С. 522–548.
51. Попик, В. І. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ століття [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., : [б. в.], 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
52. Попович, М. В. Нарис історії культури України [Текст] / М. В. Попович. – 2-е вид., випр. – К. : АртЕк, 2001. – 727 с. : іл., портр. – (Освіта ХХІ століття).
53. Редакційна інструкція Українського біографічного словника [Текст] // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : БМТ, 1996. – Вип. 1. – С. 50–58.
54. Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів [Текст] : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1988. – 183 с.
55. Романова, Н. До проблеми двокультурних явищ в українській біографістиці : з досвіду опрацювання реєстру Українського біографічного словника (за матеріалами Польського біографічного словника) [Текст] / Н. П. Романова // Укр. біогр. словник : історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). – Л. : [б. в.], 1997. – С. 94–95.
56. Романова, Н. П. До питання про загальну концепцію Українського біографічного словника та проблему бі- і полікультуралізму як методологічну основу його створення [Текст] / Н. П. Романова // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. пр. НБУВ. – К. : [б. в.], 1998. – Вип. 1. – С. 471–479.
57. Россия – Украина: история взаимоотношений [Текст] / отв. ред. : Миллер А. И., Репринцев В. Ф., Флоря Б. Н. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 248 с.

58. *Сарбей, В. Г.* “Українське питання” в Російській імперії очима дослідників початку і кінця ХХ століття [Текст] / В. Г. Сарбей // УІЖ. – 1996. – № 2. – С. 35–46.
59. *Сарбей, В.* Національне відродження України [Текст] / В. Г. Сарбей ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. – (Україна кризь віки ; т. 9).
60. *Сергійчук, В.* Український Крим [Текст] / В. І. Сергійчук. – К. : Укр. Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.
61. *Смоліна, Н. О.* Український контекст творчості Анни Ахматової як предмет біографістики [Текст] / Н. О. Смоліна, В. І. Попик // Наук. пр. НБУВ. – К. : [б. в.], 2001. – Вип. 7. – С. 316–321.
62. *Ткаченко, А. Ф.* Российские деятели украинского происхождения: история отношений Украины и России в лицах за 337 лет (1654–1991) [Текст] : биограф. справочник / А. Ф. Ткаченко. – Луганск : [б. и.], 1998. – 485 с.
63. *Ткаченко, А. Ф.* Российские деятели украинского происхождения: история отношений Украины и России в лицах за 337 лет (1654–1991) [Текст] : энцикл. справочник. – К. : Аристей, 2005. – 604 с.
64. *Украина – Россия: концептуальные основы гуманитарных отношений* [Текст] / И. М. Дзюба и др. ; науч. ред. О. П. Лановенко. – К. : [б. в.], 2001. – 543 с.
65. *Україна і Росія в історичній ретроспективі* [Текст] : нариси в 3-х т. – К. : Наук. думка, 2004. – Т. 1–3.
66. “Українське питання” в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] : в 3 ч. / НАН України, Ін-т історії України ; [відп. ред. В. Г. Сарбей]. – К. : [б. в.], 1999. – Ч. 1–3.
67. *Український біографічний словник: Історія і проблематика створення* [Текст] : Матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). – Л., 1997. – 120 с.
68. *Українсько-російські культурні зв’язки: історія і сучасність : міжрегіон. наук.-практич. конф. (Дніпропетровськ, 1997)* [Текст] : тези доп. та повідомл. / відп. ред. В. В. Іваненко та ін. – Д., 1997. – 61 с.
69. *Ходоровський, М. Д.* Українці у масонському русі Російської імперії ХVІІІ ст. [Текст] / М. Д. Ходоровський // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : НБУВ, 2005. – Вип. 3. – С. 239–248.
70. *Цимбалістий, П.* Українські культурно-релігійні впливи на Московщину, ХVІІ–ХVІІІ ст. [Текст] / П. Цимбалістий // ЗНТШ. – Мюнхен ; Рим ; Париж, 1966. – Т. 181 : Релігія в житті українського народу. – С. 157–178.
71. *Чишко, В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чишко ; НАН України, НБУВ, Ін-т біограф. досліджень. – К. : БМТ, 1996. — 238, [1] с.
72. *Чишко, В. С.* Передмова [Текст] / В. С. Чишко // Біограф. словник “Греки в Україні” : іменний покажчик. – К. : [б. в.], 1996. – С. 4–8.

-
73. *Чишко, В. С.* Сучасні проблеми підготовки Українського біографічного словника [Текст] / В. С. Чишко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : БМТ, 1996. – Вип. 1. – С. 10–18.
  74. *Чишко, В. С.* Основні принципи створення Українського біографічного словника [Текст] / В. С. Чишко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : РИО, 1999. – Вип. 2. – С. 6–18.
  75. *Шандра, В.* Генерал-губернатор Д. Г. Бібіков : спроба політичного портрету [Текст] / В. Шандра // Третя Академія пам'яті професора Антоновича (Київ, 11–12 грудня 1995 р.) : доповіді і матеріали. – К. : [б. в.], 1996. – С. 242–252.
  76. *Шип, Н. А.* Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – I пол. XIX в. [Текст] / Н. А. Шип. – К. : [б. и.], 1988. – 110 с.
  77. *Шульга, Н. А.* Этническая самоидентификация личности [Текст] / Н. А. Шульга ; Ин-т социологии НАНУ. – К. : [б. и.], 1996. – 199 с.
  78. *Юхимець, Г. М.* Досвід біографічних та іконографічних досліджень Д. О. Ровинського [Текст] / Г. М. Юхимець // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К. : РИО, 1999. – Вип. 2. – С. 278–283.
  79. *Sevchenko, Ihor.* Ukraine between East and West : Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century [Text] / Ihor Sevchenko. – Edmonton ; Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996. – XIX, 234 p.